

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Stalin a "Velký teror" 1934–1938

Jakub Havel

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program: Historické vědy

Studijní obor: Obecné dějiny

Bakalářská práce

Stalin a "Velký teror" 1934–1938

Jakub Havel

Vedoucí práce:

PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň duben 2012

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu práce PhDr. Lukáši Novotnému Ph.D. za jeho pomoc a užitečné rady při jejím zpracování.

Obsah

1	ÚVOD	1
2	STALINŮV VZESTUP	4
	2.1 Stalinův život do roku 1917.....	4
	2.2 Stalinova role v revoluci.....	7
	2.3 Spolupráce s Leninem.....	10
	2.4 Boj o moc a upevnění pozic.....	13
	2.5 Období před terorem	16
3	REPRESÉ	20
	3.1 Zavraždění S. M. Kirova.....	20
	3.2 Odstranění G. J. Zinověva a L. B. Kameněva.....	27
	3.3 Konec G. G. Jagody	33
	3.4 Čistka v armádě	35
	3.5 Druhý moskevský proces	38
	3.6 Ježovština.....	40
	3.7 Třetí moskevský proces	45
4	ZKLIDNĚNÍ SITUACE	48
	4.1 Konec N. I. Ježova	48
	4.2 Nástup L. P. Beriji	50
5	ZÁVĚR	53

6	RESUMÉ	55
7	SEZNAM LITERATURY A ZDROJŮ	56
	7.1 Literatura	56
	7.2 Články	57
	7.3 Internetové zdroje	57
8	PŘÍLOHY	58

1 ÚVOD

Tato bakalářská práce se týká represí a perzekuce, kterou Stalin a jeho spolupracovníci rozpoutali na přelomu třicátých let dvacátého století v Sovětském svazu. Období kterému se v práci věnuji bývá nazýváno několika způsoby, ale nejznámější a nejstandardnější označení této historické epochy je Velký teror.

Cílem práce je pojednání a analýza situace, která zasáhla nejen nejvyšší špičky politického a vojenského vedení, ale také především nevinné civilní obyvatelstvo. Práce je rozdělena do čtyř velkých kapitol (kromě úvodu a závěru), které jsou dále rozděleny do několika menších podkapitol. Snažil jsem se postupovat časově chronologicky a co možná nejvíce přehledně. V jednotlivých kapitolách rozebírám klíčové osobnosti a události, které do značné míry ovlivnily celkový průběh Velkého teroru.

První kapitola má celkem pět menších podkapitol. Postupně se v nich zabývám Stalinovým životem do roku 1917, kde se detailněji zaměřuji na jeho složité dětství a dospívání, ve kterém se formovaly jeho povahové rysy, které Stalina po zbytek jeho života charakterizovaly. V další podkapitole se zaměřuji na Stalinův příklon k bolševismu a na jeho kariérní růst v bolševické straně. V části, která se nazývá: Stalinova role v revoluci 1917, se věnuji jeho účasti a osobním zásluhám v listopadové (říjnové) revoluci roku 1917. V práci jsem nemohl vynechat ani jeho spolupráci s nejvyšším představitelem bolševické strany Vladimírem Iljičem Leninem, které se také věnuji v jedné z podkapitol. Další stránky práce popisují boj uvnitř strany po smrti Lenina a definitivní vítězství Stalina nad spojenou opozicí. V závěrečné podkapitole jsem se pokusil stručně pojednat o celkové situaci v Sovětském svazu (SSSR) před obdobím vypuknutí Velkého teroru.

Druhá kapitola je základem celé práce a je nejobsáhlejší. Týká se represí od roku 1934 až do roku 1938. Zde se postupně zabývám smrtí nejvyššího leningradského představitele bolševické strany Sergeje Kirova, která definitivně započala několikaletou vládu Stalina teroru.

Další podkapitoly se věnují postupně odstranění ikon revoluce z roku 1917 Zinověva a Kameněva, sesazení Genricha Jagody z postu šéfa NKVD, čistce v řadách armády, druhému moskevskému procesu s údajným záškodnickým průmyslovým centrem, ježovštině (období největšího teroru), která se dotkla většiny prostých obyvatel SSSR, a v neposlední řadě také třetímu moskevskému procesu s posledními přeživšími spolupracovníky Lenina.

Poslední kapitola se týká postupného zklidnění napjaté situace v zemi. Popisují zde důvody odstranění jednoho z hlavních představitelů teroru, komisaře NKVD Nikolaje Ježova, a jeho nahrazení Lavrentijem Berjou. V závěrečné části se věnují činnosti Lavrentije Beriji a jeho prvním krokům ve svém novém resortu.

Téma Velkého teroru a postupného budování Stalinova osobního kultu (stalinismu) se stalo námětem mnoha publikací již mnohokrát v minulosti. Jejich obsahová úroveň se však značně lišila. Mnohdy jsem se setkal s publikacemi, které se opíraly o pouhé teorie a utopické spekulace, které se skutečnou historií týkající se Stalinovy osoby měly jen velmi málo společného. Jindy byly zase podle mého názoru některé části publikací psány značně tendenčně. Jednalo se především o různé autobiografie a memoáry slavných osobností. Z těchto důvodů jsem se snažil v práci využívat takovou sekundární literaturu, která by se obešla bez spekulativních teorií a která by vycházela z doposud odtajněných dokumentů týkajících se tohoto tématu. Tyto dokumenty našli autoři po pádu Sovětského svazu v roce 1991 v nově zpřístupněných sovětských archivech. Dovoluji si tvrdit, že odborníci a autoři knih, kteří se zabývali či zabývají osobou Stalina a problematikou Velkého teroru jako například Robert Conquest (*The great terror a reassessment*), Robert C. Tucker (*Stalin na vrcholu moci*), Roy Medvědév (*Stalin a stalinismus: historické črty*), Stéphanne Courtois (*Černá kniha komunismu I.*) či z českých historiků Václav Veber (*Stalinovo impérium-Rusko 1924–1953*) jsou dostatečnou zárukou kvalitní odborné literatury, kterou jsem se ve své práci pokusil maximálně využít. Domnívám se, že výše uvedení autoři

odborných publikací se na rozdíl od svých kolegů, především z bývalého Sovětského svazu, zcela oprostili od zavedených dogmat týkajících se Stalina a s ním souvisejícím kultem osobnosti. Přestali na jeho osobu pohlížet tendenčně a líčit ji pouze v bílo-černých barvách. Ve svých publikacích nevykreslují osobu Stalina jako nelítostného tyrana, který bezmyšlenkovitě masakroval své nepřátele, ale líčí jej jako zcela racionálně uvažujícího člověka, který si svými postupnými kroky upevňoval svoji pozici na výsluní bolševické moci. Uvedené knihy jsou jen malou, ale zato velmi podstatnou částí mnou použitých monografií.

2 STALINŮV VZESTUP

2.1 Stalinův život do roku 1917

Gruzie je hornatá země, která leží východním směrem od Černého moře na úpatí pohoří Kavkaz. Starověcí Řekové nazývali dnešní území Gruzie jako Colchis (Kolchidu) a zasadili sem mýtus o legendárním Zlatém rounu. Díky své poloze se zde po staletí střetávaly různé civilizace, kultury a náboženství. Ve starověku zde měli hlavní vliv Řekové, Peršané a posléze Římané a Byzantinci. Ve středověku bylo území Gruzie dobytto Mongoly a Turky. V 18. a 19. století začali území Gruzie okupovat Rusové. Přes všechny anexe a perzekuce si Gruzínci zachovali svou národní identitu a křesťanské náboženství, které přijali za své, jako jedna z prvních zemí již ve 4. století.

Do této multikulturní společnosti se 18. prosince 1878 narodil rodičům Jekatěrině Gavrilovně a Vissarionovi Ivanovičovi Džugašviliovým chlapec, jehož celé jméno znělo Josif Vissarionovič Džugašvili (Stalin). Žili spolu chudým životem v malém městě Gori vzdáleném přibližně šedesát kilometrů od metropole Tbilisi. Otec se živil jako švec a matka jako posluhovačka. Malý Josif byl fyzicky slabší a celkově nebyl zdravé dítě. Od malička trpěl různými chorobami a úrazy. V pěti letech dostal vážné neštovice, které do konce života poznamenaly jeho tvář. Další Josifovou tělesnou vadou, kterou si sebou nesl téměř celý život, byla jeho ochablá a kratší levá paže, již si poranil při dopravní nehodě.¹

Malý Josif neprožil šťastné dětství. Vissarion Džugašvili byl patrně silně závislý na alkoholu, a to způsobovalo jeho opakované agresivní chování vůči své ženě a malému synovi. Otcovo násilnické chování mělo za následek chlapcovu nenávist k jeho osobě a naopak větší duševní přimknutí k jeho zbožné matce, která ho láskyplně nazývala Soso (zdrobnělina jména Josif).² Po krachu otcova podnikání se manželé roku 1883 definitivně rozešli. Jak kruté následky mělo otcovo chování na

¹ KERR, W., „Obyčejný“ Stalin, Praha 2006, s. 17.

² MARCOU, L., Stalin: Soukromý život, Pohořelice 2009, s. 15.

Josifův život, líčí jeho spolužák z Gori Josif Iremašvili: *„Nezasloužené a kruté bití udělalo z chlapce stejně tvrdého a bezcitného člověka, jakým byl jeho otec. Protože všichni lidé, kteří měli moc nad jinými, mu připadali stejní jako jeho otec, velice záhy si vypěstoval pocit pomstychtivosti vůči těm, kteří stáli nad ním. Od samého dětství se realizace myšlenek na odplatu stala cílem, jemuž podřídil všechno.“*³ Díky podobným svědectvím můžeme pozorovat, že charakteristické znaky Džugašviliho povahy, které se projeví v plném rozsahu až za několik let, se v něm formovaly již v raném dětství.

Josifova zbožná matka si přála mít ze svého syna kněze. Ten zprvu její přání naplňoval, když se v Gori nechal zapsat do církevní školy a roku 1894 byl přijat do ruského pravoslavného semináře v Tbilisi, kde strávil téměř pět let. Gruzie v období nástupu Džugašviliho do kněžského semináře procházela tvrdou rusifikací, kterou nařídila carská vláda v Petrohradě. Důsledkem toho byl zákaz výuky v gruzínštině a celkové potlačování gruzínské kultury. Tvrdý život v klášteře vedl Josifa Džugašviliho k osobní revoltě. Tajně a pravidelně si bral do ruky zakázané knihy: *„Četl tehdy popularizovaná vydání Galilea, Koperníka a Darwina. Z historie ho nejvíce upoutala Pařížská komuna. Hltal i klasickou ruskou literaturu: Puškina, Lermontova, Dobroljubova, Saltykova-Ščedrina, Gogola, Čechova.“*⁴ Nejvíce ho však zaujal román gruzínskému autoru Alexandra Kazbegiho s názvem Otcovrah, v němž se vyskytuje hlavní hrdina, který si říká Koba. S ním se Džugašvili ztotožnil, a začal si tak i sám říkat.⁵

V semináři se poprvé setkal se socialistickými spisy Karla Marxe či Georgije Valentinoviče Plechanova. Posléze vstoupil do socialistické strany s názvem Masame-Dasi. To se mu však ve studiu stalo osudné a roku 1899 ho za jeho politickou aktivitu ze semináře vyloučili. Stal se z něho socialistický agitátor, který se živil různými způsoby. Pracoval například v observatoři v Tbilisi či jako tiskař v ázerbajdžánském Baku.

³ BULLOCK, A., *Hitler a Stalin: Paralelní životopisy*, Plzeň 1995, s. 16.

⁴ MARCOU, L., *Stalin*, s. 18.

⁵ MEDVĚDĚV, R., *Stalin a stalinismus: historické črty*, Bratislava 1990, s. 9.

Díky tomu agitoval téměř po celém Kavkaze. To samozřejmě neušlo pozornosti místním policejním orgánům, jež ho posléze dopadly. Kvůli politické činnosti byl, v dubnu 1902 ruskými úřady poprvé poslán do sibiřského vyhnanství ve vesnici Novaja Uda, ale v lednu 1904 z vyhnanství uprchl zpět do Gruzie.⁶ Opakovaná zatčení a deportace do vyhnanství, ze kterého posléze uprchl, se staly do roku 1917 nedílnou součástí jeho života.

Ve volných chvílích studoval Leninova díla, v nichž často nacházel ztotožnění se svými vlastními myšlenkami. Postupně se tak jeho přesvědčení přetvářelo z původního menševického na bolševické. Po návratu z prvního vyhnanství sehrál klíčovou úlohu v Džugašviliho názorové přeměně stranický předák Lev Borisovič Kameněv, který byl speciálně za tímto účelem na Kavkaz vyslán.⁷ Džugašviliho role ve straně do roku 1917 však rostla velmi pomalu. Na schůzi bolševiků v lednu roku 1912 v Praze byl v nepřítomnosti zvolen do ústředního výboru (ÚV) bolševické strany. Stranou byl sice uznáván jako právoplatný člen ÚV, který prováděl agitaci v Baku, ale celkově se stal jeho vliv na chod strany do roku 1917 jen velmi malý, a to hlavně kvůli zmiňovaným častým pobytům ve vyhnanství na Sibiři.

V osobním životě Josifa Džugašviliho došlo k radikální změně roku 1902, kdy mu jeho přítel Alexandr Svanidze představil svou sestru Jekatěrinu Semjonovnu s níž se Džugašvili sblížil a roku 1906 se s ní oženil. Za rok se jim narodil syn Jakov. V listopadu 1908 pobýval Stalin znovu ve vyhnanství, kam dostal smutnou zprávu, že jeho žena zemřela na tuberkulózu. Dalším výrazným osobním mezníkem v životě Josifa Džugašviliho se stal rok 1911, kdy ho straničtí předáci přejmenovali z někdejšího Koby na Stalina, tedy „Muže z ocele“. Jak vysvětluje ruský historik Boris Semjonovič Ilizarov: *„Na Kavkaze měl ocelový, kalený klín zvláštní význam, až poněkud rituální úctu. Sám Stalin v roce 1934*

⁶ MARCOU, L., *Stalin*, s. 28–29.

⁷ MONGILI, A., *Stalin a Sovětské impérium*, Český Těšín 2006, s. 16.

potvrdil, že jeho pseudonym asociuje především s ocelí.⁸ Od roku 1911 se tak již nesetkáváme s označením Džugašvili ani Koba, nýbrž Josif Vissarionovič Stalin.

2.2 Stalinova role v revoluci

Po nedobrovolných a mrazivých pobytech na Sibiři dorazil Stalin zpět do centra dění v březnu 1917. Tehdy v nastalém chaosu dostali bolševičtí předáci povolení k návratům z vyhnanství.⁹ Stalin přijel vlakem do Petrohradu, kde v únoru 1917 v Petrohradě proběhlo povstání lidových mas, které byly nespokojeny s vývojem v první světové válce a s ní související hospodářskou krizí. V důsledku toho padl 15. března režim cara Mikuláše II. a dočasné řízení státu převzala Prozatimní vláda, což byl de facto přechodný správní orgán vytvořený z dřívějšího parlamentu (dumy), pod vedením knížete Georgije Jevgenjeviče Lvova. Paralelně s Prozatimní vládou vznikaly sověty (rady) z nichž nejvýznamnější se stal petrohradský. Tyto rady sdružovaly dělnické, rolnické a vojenské zástupce stran sociálních revolucionářů (Eserů), umírněných marxistů (menševiků) a marxistů (bolševiků), kteří se odmítli připojit k Prozatimní vládě. Samotní bolševici byli spádem událostí značně zaskočení a na tento vývoj byli zcela nepřipraveni. Důkazem je i fakt, že během únorové revoluce se většina hlavních představitelů bolševiků stále nacházela v emigraci nebo ve vyhnanství. Nutno podotknout, že bolševici byli v sovětech zprvu ve značné menšině. Když byl v červnu 1917 svolán do Petrohradu všeruský sjezd sovětů, čítali z celkových 822 delegátů pouze 105 hlav.¹⁰

Stalin se po příjezdu do Petrohradu ubytoval ve čtvrti Vyborg v rodině svého dlouholetého přítele z Baku Sergeje Jakovleviče Alilujeva. Zde se také poprvé setkal se svou budoucí ženou Naděždou

⁸ ILIZAROV, S. B., *Tajný život Stalina: podle materiálů z jeho knihovny a tajných archivů*, Olomouc 2008, s. 224.

⁹ MEDVĚDĚV, R., *Stalin a stalinismus*, s. 13.

¹⁰ MONGILI, A., *Stalin a Sovětské impérium*, s. 25.

Sergejevnu, dcerou Sergeje Alilujeva.¹¹ Stalin ve své revoluční činnosti nezahálel a ihned převzal spolu s Lvem Kameněvem a Nikolajem Muralovem redakci bolševického deníku *Pravda*. Následně byli všichni tři jmenováni jako právoplatní členové petrohradského sovětu. Stalin byl zřejmě velmi ovlivněn Kameněvovým postojem, a tak zprvu podporoval sloučení menševických a bolševických frakcí. Tento názor se pokoušel obhájit i v *Pravdě*, kde vystoupil proti Leninovým Dubnovým tezím, ve kterých Lenin toto sloučení zavrhoval.

V květnu 1917 Prozatimní vláda padla. Ihned však byla vytvořena další a v čele vlády stanul opět G. J. Lvov. Značně neklidná situace v Rusku měla za následek další změny ve vládě postupně v červenci, září a říjnu 1917. V těchto vládách figuroval vždy jako předseda Alexander Fjodorovič Kerenskij. Tento muž podporoval politiku vedení války za jakoukoli cenu. Jeho postoj se nemohl shledat mezi zbídačeným ruským lidem s pochopením. Pro rolníky, kteří tvořili jádro vojsk, znamenala revoluce půdu. Jen nemnozí z nich byli ochotni podstoupit riziko, že je při jejím rozdělování předběhnou sousedi. Hlášení hovořila už o milionu dezertérů a toto číslo rostlo stále rychleji s tím, jak rolníci utíkali zpět do svých rodných vesnic.¹² Situace využili bolševici, kteří jediní pochopili touhu lidu po míru, půdě a svobodném životě.

Od května do začátku listopadu 1917 si Stalin vyzkoušel v rámci strany mnoho funkcí. V červnu organizoval demonstraci na podporu Leninovy linie. Angažoval se v bolševické vojenské organizaci. Po vydání zatykače na Lenina mu pomáhal se skrývat před policií. V neposlední řadě nadále vydával články v bolševické *Pravdě*. Stalinova pozice v bolševické straně však utrpěla trhlínu návratem Lva Davidoviče Trockého z exilu. Tento skvělý řečník, stratég a válečný hrdina z povstání roku 1905 se záhy stal předsedou petrohradského sovětu a nově vytvořeného revolučního vojenského výboru. Trockij si získal Leninovu důvěru, který v něm viděl ústřední nástroj k úspěšnému provedení

¹¹ MARCOU, L., *Stalin*, s. 58.

¹² BULLOCK, A., *Hitler a Stalin*, s. 63.

povstání. Přes několik příležitostí zapojit se do příprav převratu zůstal Stalin stranou. Zřejmě dobře nepochopil důležitost vojenského výboru při takovéto akci.¹³

V noci z 6. na 7. listopadu (podle nového Gregoriánského kalendáře) 1917 došlo k rozuzlení značně napjaté situace v zemi. Vojenské jednotky na rozkaz svého velitele L. D. Trockého obsadily důležité správní budovy v Petrohradě. Prozatimní vláda se mezitím ukryla do Zimního paláce, který ovšem nemohl dlouho odolávat, protože palác bránil pouze junkerský pluk mladých rekrutů a prapor žen. Budova byla rychle dobита a 7. listopadu vyhlásil Trockij na zasedání Petrohradského sovětu pád Prozatimní vlády. Tato událost byla později bolševiky přejmenována na Velkou říjnovou socialistickou revoluci (VŘSR). Ihned po pádu vlády se sešel II. všeruský sjezd sovětů, na němž byla zvolena nová vláda, která se nazývala Rada lidových komisařů Ruské republiky. V čele vlády stanul Lenin. Byl zde zvolen Všeruský výkonný výbor, který čítal 101 členů; 62 z nich byli bolševici.¹⁴

Dále se na sjezdu rozhodlo o co možná nejrychlejším ukončení války a přerozdělení půdy mezi obyvatele. Přijaté dokumenty vešly ve známost jako Dekret o míru a Dekret o půdě.

Stalinova role v revolučních dnech byla značně odlišná od verze, kterou později líčil sám, potažmo jeho propaganda. Propagandistická verze představovala Stalina jako Lenina prvního spolupracovníka a hlavního vykonavatele jeho pokynů či dokonce interpretovala Stalina jako hlavního iniciátora povstání. Nikita Sergejevič Chruščov ovšem píše: *„Je známo, že na Stručném výkladu dějin Všesvazové komunistické strany (bolševiků) pracovala komise ústředního výboru strany. Toto dílo, mimochodem rovněž prosáknuté kultem osobnosti, sestavil určitý kolektiv autorů.“*¹⁵ Pravdivá Stalinova úloha v revoluci byla taková, že připravoval

¹³ Tamtéž, s. 65.

¹⁴ VOLKOGONOV, A. D., *Triumf a tragédia: Politický portrét J. V. Stalina*, Bratislava 1990, s. 72.

¹⁵ CHRUŠČOV, S. N., *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*, Moskva 1989, s.38.

pokyny a směrnice Ústředního výboru, ale nijak se aktivně nepodílel na přípravě či řízení bojových akcí.

2.3 Spolupráce s Leninem

Stalin velice dobře znal Leninovy spisy, které pečlivě studoval již od počátku 20. století. Jeho první osobní setkání s Leninem proběhlo roku 1905. Nekonalo se však na ruské půdě, nýbrž ve finském městě Tampere, kde se konal ilegální stranický sjezd ruských revolucionářů.¹⁶ Stalin o tomto setkání prohlásil: *„Lenina jsem si představoval jako nějakého obra. Jaké však bylo mé zklamání, když jsem spatřil docela obyčejného muže. Bývalo pro mne obvyklé, že významní lidé chodí na schůze pozdě, aby účastníci čekali na jejich příchod s bušícím srdcem, Lenin však přišel včas a k mému údivu se dal s řadovými delegáty do řeči.“*¹⁷ Samotný Lenin, který žil v té době v emigraci, si dobře uvědomoval, že potřebuje po svém boku spolupracovníky, jako byl právě Stalin, který pracoval přímo v terénu jako agitátor. Kvůli svým častým pobytům ve vyhnanství se však Stalin setkával od roku 1905 do roku 1917 s Leninem jen sporadicky. O co sporadičtější se staly jejich osobní kontakty, o to intenzivnější, bylo ve vyhnanství Stalinovo studium Leninových spisů.

Stalin se vrátil do Petrohradu o několik týdnů dříve než Lenin. Jak již bylo zmiňováno, k prvnímu vážnějšímu konfliktu mezi nimi došlo po vydání Leninových Dubnových tezí roku 1917, které Stalin v deníku *Pravda* zprvu kritizoval. Lenina tato skutečnost rozhněvala a napsal Stalinovi dopis. *„Co je to zač, co píšete v Pravdě? Viděl jsem několik výtisků a skutečně jsme vás proklínali.“*¹⁸ Stalin po obdržení dopisu ukázal svoji tvář oportunisty a Leninovy názory přijal za své. Po nepovedeném červencovém puči na Prozatimní vládu byl na Lenina vydán zatykač. V této těžké situaci mu pomohl Stalin. Několik dní ho skrýval v domě

¹⁶ MEDVĚDĚV, R., *Stalin a stalinismus*, s. 11.

¹⁷ KERR, W., *Obyčejný“ Stalin*, s. 33.

¹⁸ BULLOCK, A., *Hitler a Stalin*, s. 61.

rodiny Alilujevových.¹⁹ Lenin na tento čin nikdy nezapomněl. Věděl ale, že na přípravu dalšího revolučního boje potřebuje charakterově jiný typ lidí, než jakým byl Stalin. Tento revoluční ideál našel v navráťivším se Trockém, se kterým se názorově usmířil. Lenin se více orientoval na Trockého hlavně z vojenských důvodů. Stalin do této doby neprojevil žádné významnější vojenské nadání, jež by bylo na přípravu povstání potřeba. Lenin ale na svého věrného druha nezapomněl a za několik dní po revoluci jmenoval Stalina Lidovým komisařem pro národnostní otázky.

Počáteční euforii lidu z úspěšné revoluce vystřídalo tvrdé vystřízlivění. Přes počáteční sliby bolševiků o zlepšení životních podmínek úroveň života prostých lidí stále stagnovala. V obavě, že anarchie ohrozí existenci bolševického režimu, a tváří v tvář organizovanému odporu Lenin a jeho stoupenci vytvořili orgán, který měl bolševikům udržet si moc.²⁰ V prosinci 1917 tak vznikl pod vedením Felixe Dzeržinského komisariát pro boj s kontrarevolucionáři, sabotéry a spekulanty. Tato brutální organizace se proslavila pod zkratkou Čeka. Založení organizace bylo poslední kapkou pro opozici. Vypukla občanská válka, kde bojovala nově založená bolševická Rudá armáda pod vedením L. D. Trockého proti příslušníkům opozice, tzv. Bělogvardějcům. Hrozbou pro bolševiky nebyli pouze Bělogvardějci, ale stále zde existovala možnost intervence zahraničních vojsk. Bolševici tak museli jednat rychle. V březnu 1918 uzavřeli v Brest-Litevsku mír s Německem a Rakousko-Uherskem. Nový režim sice ztratil území v Polsku, Pobaltí, na Ukrajině a v Zakavkazku, ale tímto krokem si uvolnil ruce pro boj s Bělogvardějci. Po krutých bojích nakonec Rudá armáda Bělogvardějce porazila. Důsledky války však byly hrozné. V důsledku hladomoru a válečných operací zahynulo mnoho obyvatel. Další tisíce byly poslány do nově zřízených pracovních táborů, tzv. gulagů. Vzhledem k organizačnímu válečnému chaosu, se již nikdy nepovede přesně určit počet obětí této

¹⁹ MARCOU, L., *Stalin*, s. 58.

²⁰ KATAMIDZE, S., *Věrní soudruzi, nelítostní kati: KGB a sovětské tajné služby 1917-1991*, Český Těšín 2008, s. 10.

kruté občanské války.²¹

Lenin Stalina v průběhu občanské války potvrdil ve funkci politického komisaře a zvláštního zástupce velitele posádky v Carycinu (později Stalingrad a Volgograd). Právě v Carycinu poprvé vyplula na veřejnost averze mezi Trockým a Stalinem. Stalin, který zastával v Carycinu pozici předsedy vojenské rady severního Kavkazu, podle Trockého opakovaně ignoroval příkazy svých vyšších nadřízených. Lenin se pokoušel obě znesvářené strany usmířit, avšak neúspěšně. Trockij později poznamenal: *„Až mnohem později [napsal ve svém životopise] jsem si uvědomil, že se Stalin snažil navázat určitý druh důvěrnějších vztahů. Ale mne odpuzovaly právě ty vlastnosti, které ho činily silným... omezenost jeho zájmů, jeho duchovní hrubost a zvláštní cynismus balíka, který se díky marxismu osvobodil od předsudků, ale který je nedokázal nahradit filozofickým názorem, jenž by důkladně promyslel a duchovně absorboval.“*²² Stalin byl sice Leninem posléze z Carycinu odvolán, ale ihned poté se stal členem Revoluční válečné rady a Rady dělnickorolnické inspekce. Zúčastnil se taktéž vojenských operací ve městě Permu, v Petrohradě a figuroval též jako člen politbyra u jihozápadní armádní skupiny při útoku na Polsko, který skončil pro bolševiky katastrofou. Přes zmíněné vojenské nezdary Stalinovo postavení ve straně neutrpělo.

Ve válce Lenin prosazoval myšlenku konfiskace produkce hospodářsky produktivním lidem, tento způsob hospodářství se nazýval tzv. válečný komunismus. Po skončení války přišel Lenin s návrhem na Novou ekonomickou politiku (NEP), kdy bylo v omezeném množství dovoleno soukromé vlastnictví. Stalin podporoval stejnou myšlenku jako Lenin. V roce 1922 byla zrušena Čeka a nahrazena Hlavní politickou správou (GPU), která spadala pod komisariát vnitra. Fakticky se však nic nezměnilo a GPU vedl nadále Felix Dzeržinskij. Na XI. sjezdu bolševické strany byl Stalin začátkem dubna 1922 zvolen generálním tajemníkem

²¹ COURTOIS, S. a kol., *Černá kniha komunismu I.: zločiny, teror, represe*, Praha 1999, s. 98–99.

²² BULLOCK, A., *Hitler a Stalin*, s. 108.

ÚV a stanul tak definitivně v centru bolševické moci.²³ V prosinci 1922 byl založen Sovětský svaz socialistických republik (SSSR).

Leninův zdravotní stav se zhoršil už v květnu roku 1922, kdy ho potkala první mozková mrtvice. Díky růstu Stalinova vlivu v ÚV a názorovým rozdílům docházelo mezi Stalinem a Leninem ke konfliktům. V literatuře se obvykle poukazuje na to, že rozpory mezi Leninem a vedoucí skupinou v ÚV (především Stalinem) se plně projeví na podzim roku 1922. Původně se týkaly otázek spojených s ustavením SSSR a s monopolem zahraničního obchodu, zakrátko se však rozšířily i na sféru národnostní politiky (a to zejména v Zakavkazsku, zvláště v Gruzii), ale také na problematiku státního aparátu a boje proti byrokratismu.²⁴ V prosinci utrpěl Lenin další mozkovou mrtvici, která ho tentokrát dlouhodobě upoutala na lůžko.

Od prosince 1922 do března 1923 diktoval Lenin svou politickou závěť. Část tohoto dopisu měl v úmyslu Lenin publikovat na XII. sjezdu bolševické strany v dubnu 1923. V dodatku dopisu se Lenin zmínil také o Stalinovi: *„Stalin je velmi hrubý a tento nedostatek, který se dá jakž takž strpět mezi námi komunisty, je nepřijatelný pro generálního tajemníka. Proto soudruhům navrhuji, aby promysleli způsob jak Stalina přeložit z této funkce a vyjmenovat na tuto funkci jiného člověka, který by se v žádném jiném ohledu neodlišoval od soudruha Stalina, jen by měl tu přednost, že by byl snášenlivější, korektnější, zdvořilejší a pozornější k soudruhům, méně náladový atd.*²⁵ Od března 1923, po další mozkové mrtvici Lenin pouze dožíval a 21. ledna 1924 ve městečku Gorki poblíž Moskvy zemřel.

2.4 Boj o moc a upevnění pozic

V boji o nástupnictví po Leninovi stály proti sobě dvě frakce. Pravicovou tzv. „trojku“ tvořili Josif Vissarionovič Stalin, Grigorij

²³ MEDVĚDĚV, R., *Stalin a stalinismus*, s. 22.

²⁴ REIMAN, M., *Lenin-Stalin-Gorbačov: Kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*, Praha 1991, s. 73–74.

²⁵ VLČEK, E., *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty*, Brno 1994, s. 17.

Jevsejevič Zinověv a Lev Borisovič Kameněv. Proti stála levicová opozice v čele s Lvem Davidovičem Trockým. Tento boj o pozice probíhal již za Leninova života. Nepřátelství mezi Stalinem a Trockým nebylo ani v bolševickém ÚV žádným tajemstvím. Stalin byl zprvu ze zmíněné trojice spojenců nejméně aktivní, ale postupem času začal přebírat iniciativu.²⁶ Svou pozici si mimo jiné upevňoval tím, že do uvolněných stranických úřadů dosazoval své blízké spolupracovníky. Jednalo se například o Grigorije Konstantinoviče Ordžonikidzeho, Sergeje Mironoviče Kirova, Anastaze Ivanoviče Mikojana či Lazara Mojsejeviče Kaganoviče.

Na XIII. sjezdu bolševiků v květnu 1924 byl poprvé zveřejněn Leninův dopis, nikoliv však veřejně ale jednotlivým delegacím zvlášť. Na sjezdu Stalin nabídl, že odstoupí ze své funkce, jak si Lenin přál. Odstoupení Stalina však ÚV nepřijal. V této době už byla Stalinova autorita neochvějná. Jeho demise nebyla přijata a delegáti vyslovili přesvědčení, že se Stalin poučí z Leninových připomínek.²⁷ Jistě nepřekvapí, že nejhrolivěji orodovali za Stalinovo přetrvání ve funkci Zinověv s Kameněvem. Trockij na jednáních nebyl zvolen ani delegátem sjezdu. Pomyslnou větev si Trockij pod sebou „podřízl“ v říjnu 1924, kdy vyšla jeho stať *Poučení z října*, kde veřejně kritizoval Kameněva se Zinověvem. V lednu 1925 byl proto odvolán z funkce předsedy Revoluční rady a lidového komisaře vojenství.²⁸ Jedinou funkcí, která Trockému zbyla bylo členství v politbyru. Trockij doplatil na svou politickou strategii a značné podcenění Stalinovy osoby.

Postupem času se rozdíly mezi Stalinem a dvojicí Kameněv, Zinověv prohlubovaly. Po odstranění svého hlavního konkurenta Trockého již Stalin zmíněnou dvojici de facto nepotřeboval. Ještě roku 1924 byl Kameněv odvolán z funkce předsedy rady lidových komisařů. Rozpor mezi Stalinem a blokem Zinověv-Kameněv se odehrával především v názoru na tempo industrializace, na problémy vesnice a hlavně v otázkách NEPu. Zinověv s Kameněvem vystoupili proti odlišné

²⁶ Tamtéž, s. 18.

²⁷ Tamtéž, s. 19.

²⁸ MONGILI, A., *Stalin a Sovětské impérium*, s. 57–58.

hospodářské politice, kterou navrhoval Nikolaj Bucharin. Poté co Bucharina podpořil Stalin, nástupce Lenina v radě lidových komisařů Alexej Ivanovič Rykov či hlavní odborář Michail Pavlovič Tomskij, byly Kameněvovy a Zinověvovy dny sečteny. Dva nedávní Stalinovi spolupracovníci se tak velmi rychle ocitli v tzv. „nové opozici“.²⁹

Trocký využil nastalé situace a spojil se s Kameněvem a Zinověvem proti Stalinově frakci. Vznikla tak tzv. „sjednocená opozice“. Její činnost probíhala formou ilegálních schůzí a tajných náborů nových členů nespokojených s nastalou situací ve straně. Jak ale píše Eduard Vlček: *„Možnost odvolání Stalina z funkce generálního tajemníka byla již promarněna. Kdyby se Trockij se zinověvovci spojil v roce 1923 nebo i o rok později, tak by se Stalinova pozice stala těžší.“*³⁰ Snaha opozice však vyzněla naprázdno. Zinověv byl v roce 1926 odvolán z místa nevyššího představitele strany v Leningradě a téhož roku byl odvolán i z politbyra a z čela Kominterny. Kameněva s Trockým potkal stejný osud. Oba byli taktéž vyloučeni z politbyra. V roce 1927 nařídil Stalin Spojené hlavní politické správě (OGPU), která vznikla roku 1923 z GPU, aby definitivně zakročila proti opozici. Lidé, kteří stáli proti Stalinovi, byli vylučováni ze strany a zatýkáni. Celkem se jednalo přibližně o šest tisíc členů v čele s Trockým a Zinověvem.³¹ Na XV. sjezdu bolševiků v roce 1927 bylo vyloučeno dalších 75 opozitářů v čele s Kameněvem.³² Triumf Stalina nad „sjednocenou opozicí“ byl přítomným bolševkům zřejmý. Do konce roku 1929 stačil Stalin politicky zdiskreditovat další své bývalé spojence v čele s Nikolajem Bucharinem, Alexejem Rykovem či Michaillem Tomským. Koncem roku 1929 tak J. V. Stalinovi nic nebránilo v jeho cíli stát se plnohodnotným nástupcem Lenina a skutečným vožděm (vůdcem), po němž tak toužil.

²⁹ BULLOCK, A., *Hitler a Stalin*, s. 199–200.

³⁰ Tamtéž, s. 23.

³¹ VEBER, V., *Stalinovo impérium (Rusko 1924-1953)*, Praha 2003, s. 21.

³² MONGILI, A., *Stalin a Sovětské impérium*, s. 63.

2.5 Období před terorem

Konec dvacátých a počátek třicátých let minulého století se nesl, kvůli Stalinově upevnění moci, ve znamení kulturně-politických změn. Stalinovy reformní kroky v oblasti hospodářství, vědy, školství či literatury radikálně zformovaly novou sovětskou společnost, kterou tyto přeměny poznamenaly na několik dalších desetiletí. Nutno podotknout, že tento nový Stalinův Sovětský svaz byl postaven za cenu milionů lidských životů, které režim obětoval.

Na přelomu druhého a třetího desetiletí se vynořil taktéž fenomén politických procesů. Mezi první procesy patřil údajný případ sabotérů průmyslu v uhelné oblasti Donbasu na Ukrajině. Tento proces vešel ve známost jako Šachtinský případ, v němž bylo obviněno několik desítek inženýrů a techniků. Soud odsoudil 11 obžalovaných k trestu smrti zastřelením, 9 obžalovaných na dlouhodobé vězení od 4 do 10 let, 4 byli odsouzeni podmíněně, 4 osvobozeni.³³ Dalším případem se stal proces s Průmyslovou stranou v roce 1930. Obvinění bylo vzneseno proti inženýrům, kteří se údajně pokoušeli sabotovat téměř ve všech odvětvích průmyslu. Velké množství těchto intelektuálů bylo posléze deportováno do pracovních táborů na východě SSSR. Čistka v řadách průmyslových inženýrů však měla katastrofální dopad na průmysl. V červnu 1931 tajná služba na Stalinův pokyn musela ustoupit: žádný z odsouzených inženýrů nebyl popraven a těm, kteří byli uvězněni, byly zkráceny tresty.³⁴

Koncem dvacátých let přestala být dřívější politika NEPu výkonná a hospodářství SSSR začalo stagnovat. Zemědělské výsledky v letech 1928-1929 byly žalostné. Navzdory systematickému používání donucovacích prostředků, mezi které patřil výběr velkých pokut či tresty vězení pro ty, kteří odmítali prodat svou produkci státním orgánům, přinesla výběrčí kampaň v zimě 1928–1929 o mnoho méně obilí, než ta předešlá. Nespokojení lidé vytvořili na venkově napjatou atmosféru.³⁵

³³ Tamtéž, s. 32.

³⁴ KATAMIDZE, S., *Věrní soudruzi, nelítostní kati*, s. 43.

³⁵ COURTOIS, S.a kol., *Černá kniha komunismu I.*, s. 133.

Povstání a manifestace se staly nedílnou součástí každodenního života.

Ambiciózní Stalin měl vidinu transformace SSSR; ze zaostalého státu, kde na některých místech země stále ještě přežíval feudální řád, chtěl vybudovat průmyslovou velmoc, která by se v produkci a produktivitě minimálně vyrovnala západní Evropě. Nově tak bylo v květnu 1929 schváleno plánované hospodářství a zahájeny tři tzv. pětiletky, jejichž hlavním úkolem bylo zvýšit industrializaci země. Tento proces měl přispět ke konečnému přechodu k socialismu. Paradoxem bylo, že plán byl sice schválen v dubnu 1929, ale platil zpětně od 1. října 1928. Stalin se snažil maximalizovat výrobní úsilí, a tak první pětiletku neustále zkracoval až na konečné čtyři roky. V článku, který vyšel v *Pravdě* v listopadu 1929, jenž nesl název *Velký přelom*, se Stalin vyjádřil takto: „*Jdeme plnou parou cestou industrializace - k socialismu, překonávající naši odvěkou „rossijskou“ zaostalost. Stáváme se zemí kovu, zemí automobilizace, zemí traktorizace.*“³⁶ Poslední pětiletka měla podle plánů skončit v roce 1942 a měla mít za následek plné zprůmyslnění SSSR.

S plánovaným hospodářstvím začala téměř souběžně v létě 1929 i násilná kolektivizace. Symbolem kolektivizace se stal traktor, který symbolizoval industrializaci rolnictva. Akce byla zaměřena hlavně proti bohatým rolníkům tzv. kulakům. Za kulaka se považoval člověk, který měl více jak tři sta rublů nebo vlastnil nějaký majetek či nemovitost. Stalinovým záměrem kolektivizace byla změna rolnického sociálního statusu. Tlak na rolnické obyvatelstvo se ze strany státu neustále zvyšoval. Kulminoval na podzim 1929, kdy vyšel příkaz k totální likvidaci kulaků. Komise politbyra v čele V. M. Molotovem měla za úkol provést rozdělení kulaků do tříd podle nebezpečnosti a následně s nimi podle toho naložit. První kategorií byli tzv. kontrarevolucionáři, kteří měli být okamžitě popraveni. Druhá kategorie kulaků měla být deportována do pracovních táborů a třetí skupina, která měla být proti bolševikům nejméně aktivní, měla být vysídlena do neúrodných končin mimo

³⁶ VEBER, V., *Stalinovo impérium*, s. 32.

kolektivizované oblasti.³⁷ Majetek perzekuovaných rolníků byl zabaven státem tzv. rozkulačen. Z hospodářství kulaků se zakládala spojená zemědělská družstva, která se nazývala kolchoz či sovchoz. Rozdíl byl v tom, že kolchoz patřil přímo lidem, kteří v něm pracovali. Oproti tomu sovchozy patřily státu. Kulaci však do těchto společenství nemohli vstupovat. Celkový počet obětí rozkulačování nelze přesně určit. Podle odhadů bylo vyvlastněno asi sto deset tisíc hospodářství se sedmi miliony lidí, přibližně polovina z těchto lidí skončila v pracovních táborech a ve vyhnaneckých koloniích.³⁸

Vedle útoku na kulaky začala nová ofenzíva i proti církevnímu kléru, který byl podle Stalina jednou z hlavních překážek kolektivizace. Církev se ještě nevzpamatovala z Leninovy perzekuce na počátku dvacátých let a nyní ji čekala další vlna represí. Od vesnice k vesnici byly zavírány kostely, sráženy kříže z kopulí, odstraňovány zvony a páleny ikony. Tisíce mnichů a řádových sester byly deportovány do pracovních táborů. Na konci roku 1930 bylo uzavřeno asi 80 procent vesnických kostelů.³⁹ Kvůli Stalinově radikální politice se objevovaly nové projevy nespokojenosti, a to i na nejvyšších místech stranického vedení. Někteří sovětští politici spatřovali ve Stalinově odchodu z vedení nezbytnou podmínku pro blaho země. Nejznámějším představitelem, tohoto proti stalinského směru, se stal tajemník moskevské stranické organizace Martemjan Ivanovič Rjutin. Jeho opoziční klika však byla rychle poražena a rozdrčena a samotný Rjutin byl v roce 1937 popraven.

Neuvěřitelná rychlost kolektivizace měla za následek jednu z největších tragédií v lidských dějinách, která se odehrála mezi roky 1932–1933 na Ukrajině, na Kavkaze a v Povolží. Nastal zde hladomor, jenž si vyžádal přes šest milionů mrtvých.⁴⁰ Vláda zabavovala údajným nepřátelům režimu potraviny a obilí, které pak prodávala do zahraničí. Obyvatelé se vydávali ze zoufalství do měst, kde doufali v lepší situaci.

³⁷ COURTOIS, S. a kol., *Černá kniha komunismu I.*, s. 135.

³⁸ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 211.

³⁹ BULLOCK, A., *Hitler a Stalin*, s. 263.

⁴⁰ COURTOIS, S. a kol., *Černá kniha komunismu I.*, s. 151.

Vláda proti tomu však zakročila, začala vydávat osobní průkazy a tím de facto zakázala venkovským obyvatelům jejich přesuny. Vědomě tak vytvořila zóny hladu. Lidé doslova umírali na ulici a výjimkou zde nebyl ani kanibalismus. Z úrodné Ukrajiny, z někdejší obilnice Ruska, se stala zpustošená zem. Bolševici se tragédii snažili všemi možnými způsoby zamaskovat. Na návštěvu Ukrajiny zvali různé zahraniční delegace, aby se na vlastní oči přesvědčily, že se na Ukrajině nic zvláštního neděje. V dnešní době tak zní doslova tragikomicky tvrzení předsedy francouzské Radikální strany Eduarda Herriota, jenž po návštěvě Ukrajiny roku 1933 prohlásil: „*Projel jsem Ukrajinu. Takže! Tvrdím vám, že jsem ji viděl jako zahradu plnou úrody!*“⁴¹

⁴¹ Tamtéž, s. 146.

3 REPRESÉ

3.1 Zavraždění S. M. Kirova

Město Petrohrad ležící u ústí řeky Něvy na pobřeží Finského zálivu mělo pro všechny bolševiky zvláštní význam. Nejen že zmíněné město bylo dlouhá léta sídlem cara a centrem bolševiky tolik nenáviděné ruské buržoazie, ale především se v Petrohradě odehrála bolševická Říjnová revoluce roku 1917. Po vítězství bolševiků bylo město přejmenováno na Leningrad. Poté, co Stalin přesídlil do Moskvy, se z Leningradu stalo druhé nejvýznamnější město Sovětského svazu.

Leningrad se stal na dlouhá léta sídlem ikony revoluce Grigorije Jevsevejiče Zinověva. Stalinovou snahou bylo po vzájemném názorovém rozchodu odtrhnout Zinověva od jeho mocenského centra. V roce 1926 se na Stalinův popud dostal do čela leningradského stranického vedení Sergej Mironovič Kirov (vlastním jménem Kostrikov). Tento velice schopný muž patřil dlouhá léta ke Stalinovým nejbližším spolupracovníkům a byl jednou z hlavních postav kolektivizace. Kirov byl důsledným vyznavačem Stalinovy politiky a obdivoval některé jeho vlastnosti. Nesnažil se mu podlézat a dokonce v některých bodech zastával umírněnější stanovisko.⁴² Sergej Kirov byl nejenom tajemníkem leningradského stranického výboru, ale zároveň i členem politbyra a tajemníkem ústředního výboru Všesvazové komunistické strany bolševiků. Jeho popularita byla především ve stranické nomenklatuře velmi vysoká. Dodnes vedou historikové spory o to, jestli se stal Kirov populární i mezi dělníky a rolníky, kteří měli stále na paměti nedávnou tragickou kolektivizaci. Dnes všeobecně převažuje teorie o popularitě Kirova i mezi prostým lidem. Kontroverzní rozhodnutí strany, na kterých se logicky podílel i Kirov, byla někdy podrobena lidové kritice. Typický příklad kontroverzního rozhodnutí udává historik Matt Lenoe ve své studii s názvem *Did Stalin Kill Kirov and Does It Matter?*, kde píše, že v leningradských továrnách, vyjadřovali pracovníci hněv na komunistický

⁴² MARCOU, L., *Stalin*, s. 129.

stát a jeho nedodržené sliby z roku 1917 z důvodu zrušení pravidelných přiděľů chleba pro zaměstnance.⁴³ Postupně se však podobné projevy masové kritiky staly pod hrozbou perzekuce vzácností.

Dne 1. prosince 1934, přibližně v půl páté odpoledne se stala událost, která v následujících čtyřech letech poznamenala životy většiny obyvatel Sovětského svazu. Ve Smolném paláci v Leningradě padl výstřel, který smrtelně zasáhl Sergeje Kirova do zátylku. Útok provedl Leonid Nikolajev, bývalý pracovník leningradské stranické organizace. Psychicky narušený a labilní Nikolajev se poté na místě činu pokusil spáchat sebevraždu, již se mu však nepovedlo zrealizovat. Leningradští lékaři se pokoušeli Sergeje Kirova oživit, ale po několika minutách svůj marný boj o život politika vzdali.⁴⁴

Okamžitě po obdržení zprávy o atentátu v Leningradě svolal Stalin v Kremlu stranické špičky, aby se s nimi domluvil na dalším postupu v této záležitosti. Jednání se zúčastnili nejen Stalinovi věrní posluhovači jako V. M. Molotov, A. A. Ždanov, G. G. Jagoda či L. M. Kaganovič, ale i N. I. Bucharin, který měl být v pozdějších letech stěžejní postavou moskevských procesů, ale na konci roku 1934 byl stále ještě redaktorem moskevských novin *Izvestija*. Na schůzi Stalin navrhl jako Kirovova nástupce v Leningradě Ždanova. Jeho návrh byl bez výhrad přijat. Již v tomto období byla jeho politická moc tak silná, že se o jeho návrzích vůbec nepochybovalo. Obvyklá Stalinova formulace na dané téma zněla: „*Myslím, že můj názor znáte. Ale rozhodnout musíte sami.*“⁴⁵ Stalo se samozřejmostí, že takto formulovaná věta byla chápána jako vrcholný příkaz, který musí lidé z okolí vždy uposlechnout. Před veřejností ovšem byla veškerá rozhodnutí vždy interpretována jako kolektivní rozhodnutí.

Po atentátu se urychleně vytvořil dekret o nakládání s teroristy Sovětském svazu. Tento dekret vešel ve známost jako „*zákon z 1.*

⁴³ LENOE, M., *Did Stalin Kill Kirov and Does It Matter?*. In: The Journal of Modern History 74, 2002, 2, s. 352–380.

⁴⁴ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 327–328.

⁴⁵ KERR, W., „*Obyčejný*“ *Stalin*, s. 58.

prosinec“. Jeho tvůrcem byl na popud Stalina Abel Jenukidze, tajemník ústředního výkonného výboru. Usnesení obsahovalo tři základní body:

- nařizoval omezit vyšetření případů terorismu v zemi do deseti dnů
- zakazoval soudům, aby v případech terorismu odkládaly vykonávání trestu s odvoláním na možné udělení milosti
- uplatňoval okamžitý výkon rozsudku smrti⁴⁶

Následujícího dne se Stalin vlakem vypravil se svou početnou delegací na místo činu do Leningradu. Ve vlaku seděli představitelé všech větví mocenské struktury. Vysoce vlivní členové politbyra K. J. Vorošilov, A. A. Ždanov, N. I. Ježov, N. S. Chruščov, předseda lidových komisařů V. M. Molotov, lidový komisař pro vnitřní záležitosti G. G. Jagoda a zástupce lidového komisaře pro justici A. J. Vyšinskýj. Na leningradském nádraží přivítali delegaci místní straničtí představitelé v čele se šéfem leningradské NKVD Filipem Medvěďem. Poté, co Stalin vystoupil z vlaku, přistoupil k Medvěďovi a udeřil ho do obličeje.⁴⁷

Členové delegace se poté zastavili v nemocnici, kde leželo Kirovovo tělo. Stalin se poté odebral do Kirovovy pracovny, aby osobně vedl výslech obviněných. Organizátorem výslechů byl Jagoda spolu s Vyšinským. Stalin si chtěl k výslechům nejprve povolát vraha Nikolajeva, jeho ženu Mildu Draulovou a Kirovova osobního strážce, Michaila Borisova. Sergej Kirov byl milovníkem dlouhých procházek a téměř vždy trval na tom, že bude chodit po ulicích sám bez doprovodu ochranky. Tento případ se však nekonal onoho osudného 1. prosince. Strážce Borisov toho dne sice doprovázel Kirova, ale za nejasných okolností se zdržel před vstupem do paláce Smolný. Při vyšetřování dal Stalin NKVD příkaz přivést Borisova na výslech. Všechna vozidla NKVD však byla v akci, a tak se příslušníci NKVD vydali pro Borisova posledním nákladním automobilem, který na ústředí zůstal. Cestou k výslechu

⁴⁶ COURTOIS, S. a kol., *Černá kniha komunismu I.*, s. 164.

⁴⁷ VOLKOGONOV, A. D., *Triumf a tragédie*, s. 335.

vozidlo s Borisovem havarovalo a on následně zemřel na následky poranění hlavy. Při výsleších, které následovaly spoluobvinil Nikolajev, s velkou pravděpodobností na Stalinovo naléhání, Leninovy revoluční spolupracovníky Zinověva a Kameněva, a poskytl mu tak materiál, jenž potřeboval ke konečnému řešení spiknutí proti Kirovovi a později na Stalina samotného.⁴⁸

Již 2. prosince byl Kirov vystaven ve vestibulu Tauridského paláce. První čestnou stráž u jeho rakve stáli Stalin, jeho „pochopové“ Molotov, Vorošilov, Ždanov a nejvyšší leningradští představitelé. Mezitím se již tvořila fronta lidí, kteří přišli vzdát poslední poctu zavražděnému. Po celém Leningradě se rozhostil smutek. Kirov se stal od počátku „mučedníkem“ a obětí kontrarevolučního spiknutí, jež bylo potvrzeno vyšetřováním a soudními přelíčeními v následujících letech. Doslova již od první minuty Kirovovy vraždy se začal vytvářet kult jeho osobnosti, který posléze Stalin tak umně využíval.

Důležitou otázkou však nadále zůstávalo, jaký bude bezprostřední dopad atentátu na sovětskou společnost. Mocenská nomenklatura nezhálela a 1. prosince bylo na popud nového vládního výnosu zastřeleno 102 bělogvardějců.⁴⁹ Z valné většiny se jednalo o skupinu ukrajinských intelektuálů, kteří byli zatčeni již v dřívějších letech. Celý prosinec 1934 se nesl ve znamení zatýkání, soudních přelíčení a masové persekuce obyvatel. O čtyři dny později, vyšel ve stranickém listu *Pravda* obsáhleji prezentovaný výnos z 1. prosince, který byl podepsán formální hlavou státu, předsedou Nejvyššího prezidia M. I. Kalininem a tajemníkem Všesvazové komunistické strany bolševiků A. S. Jenukidzem.

Mezitím pokračovaly výslechy podezřelých, při nichž vyšlo najevo, že atentátníka Leonida Nikolajeva dvakrát zadrželi již několik měsíců před atentátem příslušníci NKVD. Pokaždé ho ale pro nedostatek důkazů propustili. Na svobodu se dostal i přes to, že u něho našli pistoli. Příkaz

⁴⁸ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 329–332.

⁴⁹ BULLOCK, A., *Hitler a Stalin*, s. 456.

k jeho propuštění dal nový zástupce náčelníka leningradské oblastní NKVD Zaporožec, který se stal zástupcem náčelníka teprve v létě roku 1934, a nahradil tak dosavadního zástupce NKVD v Leningradě Karpova, jenž byl přeložen na jiné místo.⁵⁰ Nikolajev se při tvrdém mučení od členů NKVD doznal, že při přípravě atentátu spolupracoval s některými členy leningradského Komsomolu. Výslechy vedl Jakov Agranov, který byl v Leningradě nově dosazen jako Ždanovův zástupce. Při výsleších mu sekundoval jistý Lev Šejnin. Výslechy chodil provádět údajně i Nikolaj Ježov, pozdější krutý nástupce Genricha Jagody v čele NKVD.

Přibližně v polovině prosince 1934 začaly být ze Stalinova sekretariátu rozesílány bolševickým organizacím v celé zemi dokumenty, které byly pojmenovány: *„Poučení z událostí obklopujících zlovolné zavraždění soudruha Kirova.“*⁵¹ Tyto dokumenty de facto rozkazovaly a instruovaly k zahájení čistek ve straně. Koncem prosince bylo v tisku oficiálně oznámeno, že atentát nebyl záležitostí pouze osamělého jedince, nýbrž celé skupiny leningradských spiklenců, která čítala s Nikolajevem čtrnáct členů. Dále se v oznámení uvádělo, že se skupina inspirovala tzv. moskevským centrem, v jehož čele stáli údajně staří bolševici Zinověv, Kameněv, Jevdokimov či Bakajev.⁵²

Koncem prosince proběhl proces se spiklenci z Leningradu. Hlavním soudcem byl jmenován Vasilij Ulrich, který byl již touto dobou považován známého „popravčího soudce“. Před posledním verdiktem soudu nad Nikolajevem a ostatními obžalovanými je navštívil Stalin. Jeden dozorce, který byl svědkem této události vypověděl o dvaadvacet let později, že jeden z obžalovaných jménem Kotolynov Stalinovi údajně řekl: *„Celý tenhle proces je nesmysl. Byli zastřeleni lidé, teď budu zastřelen já, ale s výjimkou Nikolajeva se nikdo z nás ničím neprovinil.“*⁵³ Všichni členové skupiny byli 29. prosince, tedy téhož dne, kdy byli odsouzeni na základě zákona z 1. prosince zastřeleni. Tyto popravy byly

⁵⁰ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 324.

⁵¹ Tamtéž., *Stalin*, s. 335.

⁵² VOLKOGONOV, A. D., *Triumf a tragédia*, s. 337.

⁵³ MARCOU, L., *Stalin*, s. 129.

pouhým počátkem nekončícího kolotoče teroru, který se posléze rozpoutal. Nikolajevova manželka Milda Draulová, jeho švagrová a švagr byli popraveni později. Na přelomu roku 1934–1935 byli pozatýkáni někteří členové leningradského NKVD, kterým se dávalo za vinu trestuhodné pochybení při vraždě Kirova. Drtivá většina obžalovaných se doznala ke svým zločinům, ale místo hromadné popravky, která za takovéto provinění obvykle následovala, dostali všichni až na jednu výjimku tresty od dvou do tří let žaláře.⁵⁴

Téměř každý bolševik, který dříve býval příslušníkem Zinověvovy frakce, byl ze strany vyloučen, několik set tzv. „demokratických centralistů“ bylo posláno na odlehlá místa východního Ruska a stepí střední Asie. Bezprostřední perzekuce však nepostihly pouze členy strany, ale i obyvatele Leningradu. Po NKVD a leningradských bolševicích přišli na řadu lidé, jako byli aristokraté, obchodníci a úředníci, kteří si doposud užívali relativní svobody. Nyní je čekala deportace do pracovních táborů. Na počátku roku 1935 odjelo z Leningradu několik přeplněných vlaků s lidmi dále na východ. Bylo vypovězeno třicet až čtyřicet tisíc leningradských dělníků i se ženami a dětmi. Leningradané byli v táborech, do nichž byli většinou odesláni, známi pod přezdívkou „Kirovův příval“ nebo „Kirovovi vrazi“.⁵⁵

Dnes existuje několik verzí interpretace události, která rozpoutala onen hon na čarodějnice. Jedna teorie říká, že Leonid Nikolajev vraždil zcela za sebe, z důvodu osobní zášti vůči komunistické straně a Kirovovi. Další teorie, k níž se přiklání většina dnešních historiků, říká, že za zavražděním Kirova a jeho osobního strážce Borisova stála NKVD. Její angažovanost v tomto případě se jeví velmi pravděpodobnou. Náhod při vyšetřování případu nastalo jednoduše příliš mnoho. Jen namátkou uvedme některé podivné události, které se odehrály: zadržení osobního strážce Sergeje Kirova Borisova, kterého zdrželi patrně agenti NKVD těsně před vraždou politika, podezřelá Borisovova smrt v nákladním

⁵⁴ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 335.

⁵⁵ Tamtéž, s. 342.

automobilu NKVD cestou na výslech, první výslech Leonida Nikolajeva, při němž obvinil ze svého naverbování k vraždě Kirova důstojníky NKVD. Po svém zatčení Nikolajev zjevně zjistil, že ho NKVD zneužila, a když se ho Stalin zeptal, proč Kirova zastřeli, ukázal na přítomné důstojníky NKVD a zakřičel, že by se měl zeptat jich.⁵⁶ V neposlední řadě musíme uvést, již zmíněné podezřele nízké sazby, které dostali leningradští příslušníci NKVD z nedbalosti při ochraně života Sergeje Kirova. Tyto tresty byly v Sovětském svazu za takovéto provinění na tuto dobu zcela abnormální.

Dále si musíme položit otázku, pokud spáchal zločin NKVD, jak je možné, že by o tom Stalin nevěděl? Je známo, že se Stalin obával Kirovovy popularity, která se mu jako narcisistní osobě zcela logicky přičila. Robert Conquest píše: *„Problém Stalina v roce 1934 tkvěl v tom, že nevěděl jak vyřešit svoji politiku tak, aby pro něho byla uspokojivá. Viděl jediné východisko. Bylo velmi neortodoxní. To jasně ukazuje, více než cokoliv jiného na jeho úplný nedostatek morálních zábran. Vraždou Kirova by se okamžitě zbavil oponenta, a zároveň by vytvořil atmosféru násilí, v němž by vinu za vraždu svalil na své nepřátele, které by tak mohl zničit, aniž by narazil na druh argumentu podobný Rjutinovu.“*⁵⁷

Tehdejší první muž NKVD Genrich Jagoda podléhal zcela Stalinovu vlivu a byl jen pouhou „loutkou“ v rukou velkého hospodáře, který se do této role tak rád situoval. Každé jeho rozhodnutí bylo Stalinem bedlivě pozorováno z povzdálí Stalinem. Bez podpisu či bez schválení Stalina nemohl Jagoda dělat téměř vůbec nic. Jistě musíme vzít v úvahu, že zde hrálo svou roli také politbyro, ale i to bylo do značné míry ovlivněno Stalinovým kultem. Je tedy téměř nemyslitelné, aby o takovéto akci Stalin nevěděl. Spíše než Stalinova neinformovanost se nabízí otázka týkající se angažovanosti při odstranění Kirova. Zajímavá je i skutečnost, že se Stalin velice intenzivně zajímal o podobné dění v nacistickém Německu. Poté, co se Hitler v červnu 1934 vypořádal s SA a jejich vůdcem Ernstem

⁵⁶ BULLOCK, A., *Hitler a Stalin*, s. 457–458.

⁵⁷ CONQUEST, R., *The great terror: a reassessment*, London 2008, s. 38.

Röhmem, Stalin doslova řekl: „*Slyšeli jste, co se stalo v Německu? Ten Hitler je ale moloděc! Dovede si poradit se svými politickými odpůrci.*“⁵⁸ Přes velké množství nepřímých důkazů a svědectví osob nemůže doposud žádný historik stoprocentně potvrdit Stalinovu přímou odpovědnost na vraždě. Jistá je jen jedna věc. Tento zločin stál později život většinu stranické elity, komisaře, soudce, prokurátory, vysoké armádní důstojníky, průmyslníky a, v neposlední řadě, mnoho zcela nevinných civilních obyvatel.

3.2 Odstranění G. J. Zinověva a L. B. Kameněva

Grigorij Jevsejevič Zinověv spolu s Lvem Borisovičem Kameněvem tvořili nerozlučnou dvojici, která si téměř vždy notovala ve svých názorech. V revolučních letech byli ikonami bolševismu, revoluce a blízkými spolupracovníky Lenina. Lídrem této dvojice byl však vždy energický G. J. Zinověv.

Grigorij Jevsejevič Zinověv, vlastním jménem Ovsej-Geršon Aronovič Radomyslskij, se narodil roku 1883 v Jelizevetgradu v rodině židovského zemědělce. Zajímal se o historii, literaturu, filozofii a především o politiku, ve které se již od mládí hlásil k sociálním politickým uskupením. Roku 1901 vstoupil do Ruské sociálně demokratické dělnické strany a o čtyři roky později se připojil k bolševikům. Před rokem 1917 strávil několik let v emigraci ve Švýcarsku. Během Velké říjnové revoluce patřil k nejvyšším představitelům bolševiků. Jeho úlohu hodnotil marxistický filozof a politik Anatolij Vasiljevič Lunačarskij ve svém díle *Revoluční siluety* velmi vysoko. Lunačarskij zastával ten názor, že Zinověv patřil k Leninovým hlavním stoupencům a že právě on byl jedním ze čtyř nebo pěti lidí, kteří reprezentovali skutečný mozek strany.⁵⁹ Zinověv poté pracoval několik let jako vedoucí pracovník Kominterny.

Lev Borisovič Kameněv, vlastním jménem Leo Rosenfeld, se

⁵⁸ MONGILI, A., *Stalin a Sovětské impérium*, s. 25.

⁵⁹ VLČEK, E., *Geneze kultu osobnosti*, s. 21.

narodil roku 1883 v Moskvě. Tento nedostudovaný vysokoškolský technik strávil stejně jako jeho pozdější druh Zinověv určitý čas v emigraci, konkrétně v Paříži. Poté se vrátil zpět a v gruzínském Tbilisi se dal na dráhu revolucionáře. Roku 1914 se usadil v Petrohradu, kde dále rozvíjel svou revolucionářskou činnost v podobě propagace bolševismu. Za svou práci pro bolševiky byl roku 1914 poslán do vyhnanství v Tucharansku na Sibiři. Zde se poprvé setkal s postavou Josifa Stalina.⁶⁰ Po revoluci se navrátil k politické činnosti, stal se zástupcem v Radě lidových komisařů a často vedl jednání bolševického politbyra.

Po smrti Lenina vytvořili Zinověv spolu s Kameněvem a Stalinem opoziční kliku v boji o moc ve straně proti Trockému. Roku 1925 se jak Zinověv tak Kameněv se Stalinem politicky rozešli. Důvodem byl fakt, že Stalin projevoval již tehdy značné diktátorské vlastnosti. Jak poznamenal Kameněv na XIV. sjezdu strany: *„Osobně si myslím, že náš generální tajemník (Stalin) není postava, která by mohla okolo sebe spojit starý bolševický štáb. Právě proto, že jsem to nejednou řekl Stalinovi osobně, právě proto, že jsem to nejednou řekl skupině soudruhů leninovců, opakuji na sjezdu: přišel jsem k přesvědčení, že soudruh Stalin nemůže splnit úlohu sjednotitele bolševického státu.“*⁶¹

Jak se Kameněv v těchto slovech mýlil, ukázaly následující roky. Stalin nejen že sjednotil stranu, ale důkladně ji pročistil od všech škodlivých elementů (opozice), které by mu mohly v budoucnu připravit potíže. Následujícího roku byli spolu s Trockým ze svých dosavadních funkcí Zinověv s Kameněvem odvoláni a 23. října 1927 všichni tři vyloučeni ze strany.⁶² Po kajícím sebeobvinění byli Zinověv s Kameněvem počátkem třicátých let přijati zpět do strany, ale již nikdy se nevypracovali do svých původních mocenských pozic.

V osudném roce 1934 pracovali oba bývalí představitelé režimu v žurnalistické a literární sféře. Zinověv pracoval na člancích pro

⁶⁰ Tamtéž, s. 21.

⁶¹ Tamtéž, s. 22.

⁶² MONGILI, A., *Stalin a Sovětské impérium*, s. 62.

propagandistický časopis *Bolševik*, zatímco Kameněv vytvářel ruskou předmluvu ke knize *Vladař* od italského spisovatele Niccola Machiavelliho. Zvláště Zinověv se svými články snažil očistit od svých bývalých údajných stranických přestupků a co nejvíce si opět naklonit Stalina. Oba vyzdvihovali Stalina za dosavadní vykonanou práci pro sovětský lid a pro stranu. V zatčení, které následovalo v prosinci 1934, jim však již nic nepomohlo. Andrej Ždanov, jenž se stal nástupcem Kirova v Leningradě, obvinil 15. prosince 1934 na srazu leningradských stranických aktivistů Zinověva, že za vraždu Kirova nese plnou morální vinu. V Moskvě byli zřejmě ještě stejného dne zatčeni Zinověv spolu s Kameněvem a dalšími několika podezřelými. Ždanov sice ve svém projevu v Leningradě jmenoval Zinověva, ale většině přítomných bolševiků na srazu bylo jasné, že obvinění se týká i jeho druha Kameněva. Všichni byli vyslýcháni, ale záhy byli pro nedostatek důkazů o spojení leningradského a moskevského centra propuštěni. Zinověv poté vypracoval dopis pro Jagodu, ve kterém požaduje očištění své pověsti, zastavení svého stíhání a požadoval předvolání, aby mohl prokázat, že neměl žádnou spojitost s vraždou.⁶³

Počátkem roku 1935 propukla v Sovětském svazu kampaň, která požadovala po občanech ostražitost, bdělosti a odhalování nepřátelských živlů a kontrarevolučních hnízd. Apelem pro tento akt byl tajný výnos z 18. ledna 1935, který odeslalo moskevské ústředí svým stranickým výborům po celé zemi.⁶⁴ V polovině ledna 1935 byli Zinověv spolu s Kameněvem a ostatními členy tzv. moskevského centra znovu zatčeni. Okamžitě 16. ledna začal proces s bývalými vysokými představiteli strany, kteří byli obžalováni z ideologického napomáhání leningradské skupině. Ortel vynesl ještě tentýž den hlavní soudce Ulrich. Zinověv dostal deset let a Kameněv pět. Znamý bolševici jako Bakajev či Jevdokimov dostali po osmi letech. Ostatních patnáct obžalovaných dostalo tresty od deseti do pěti let tvrdého žaláře. Zinověv s Kameněvem byli odesláni do věznice pro politické vězně ve Verchně-Uralsku.

⁶³ CONQUEST, R., *The great terror*, s. 46.

⁶⁴ MEDVĚDĚV, R., *Stalin a stalinismus*, s. 99.

V tomto období pročesávali na Stalinův popud Jagodovi muži z NKVD ruská města. Zatýkali přitom státní zaměstnance, zvláště knihovníky, pracovníky úklidu, tajemníky či strážce, kteří se pravidelně stýkali s vysoce postavenými straníky. Důvodem této operace mělo být údajné státní spiknutí, které se snažilo odstranit Stalina. Celkem bylo za dva měsíce, od prosince 1934 do února 1935, odsouzeno 6500 osob podle nových procedur stanovených zákonem o terorismu z 1. prosince.⁶⁵ Již počátkem roku 1935 neodpovídal počet vězení počtu odsouzených. Například ve vězení zvaném Butyrka bylo v té době někdy až 80 lidí v jedné cele.⁶⁶

Samotný Stalin však stále nebyl spokojen s vyneseními verdikty nad Zinověvem a Kameněvem spokojen. Jeho hněv a výčitky směřovaly k jedinému muži, veliteli tajné policie Genrichu Jagodovi. Jagoda se čím dál tím méně zdál být v diktátorových očích člověkem, který má v nastávajícím období, teror zrealizovat. Stalin se rozhodl sovětskému lidu a celému světu ukázat, že Zinověv s Kameněvem jsou agenti, kteří slouží v Trockého službách a usilují o násilné svržení sovětského režimu. Na přípravu údajného spiknutí však bylo potřeba mnohem více času. Nebylo snadné přesvědčit obžalované, aby při uskutečnění plánu doznání spolupracovali. Tyto scénáře vytvářel sám Stalin. V létě 1935 byli Zinověv s Kameněvem opět předvedeni k soudu spolu s dalšími bolševiky, kteří s nimi byli obviněni již v zimě. U soudu byl návdavkem Kameněvovi zdvojnásoben pětiletý trest, poté co odmítl všechna svá obvinění, kterých se měl dopustit proti straně.⁶⁷ Na rozhodující úder proti Zinověvovi a spol se však Stalin stále teprve připravoval.

Všechna obvinění byla dokončena do léta 1936. O obnovení procesu požádali Stalina Jagoda spolu s hlavním žalobcem Vyšinským. Důvodem k tomuto činu bylo údajné utajení viny z roku 1935, aby si odsouzení zajistili nízké tresty. V létě 1936, přibližně měsíc před chystaným procesem, povolil Stalin jakékoli vyšetřovací metody

⁶⁵ COURTOIS, S. a kol., *Černá kniha komunismu I.*, s. 164.

⁶⁶ KERR, W., „Obyčejný“ Stalin, s. 70.

⁶⁷ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 352.

v případech kontrarevolucionářů, špiónů, trockistů, bělogvardějců a zinověvovců. Tato instrukce znamenala, že při výsleších bylo zlegalizováno mučení.⁶⁸

Důležitým znakem procesů bylo zatýkaní blízkých spolupracovníků obžalovaných. Při vyšetřování tak zatkl Jagoda Zinověvova bývalého tajemníka Pikela či Trockého spolupracovníka Drejcera. Oba nakonec mučení zlomilo, Jagoda je donutil vypovídat proti Zinověvovi. Obžalovaní se stali ve věznicích cílem fyzického i psychického násilí, které si ve své krutosti nezdalo se středověkými praktikami. Škála mučení byla široká, od bití obuškem až po odepírání spánku. Výrok, který s oblibou používal Stalin, mluví za vše: „*Nasedni na svého vězně a neslez z něj, dokud nepodá svědectví, jaké chce.*“⁶⁹ Problematice mučení se však budu detailněji věnovat až v později. Na Jagodovo vedení vyšetřovaná dohlížel pečlivě hlavní inspirátor Stalin společně se svými zástupci Ježovem a Kaganovičem. Po důkladném secvičení výpovědí v procesu se mohlo 19. srpna 1936 oficiálně začít. Chystaná inscenace neměla být soudním procesem s jistými rysy divadelního představení, ale naopak divadlem s určitými prvky soudního procesu.⁷⁰

Přelíčení se konalo v moskevské Říjnové síni v Domě odborů. Hlavním soudcem byl Vasilij Vasilievič Ulrich a jeho zástupci byli Matulevič a Nikitičenko, který se později proslavil jako soudce v Norimberském procesu. Celkem na svůj ortel čekalo šestnáct členů bolševické strany. Zinověv spolu s Kameněvem tvořili ústřední postavy procesu. Dalšími obžalovanými byli: stoupenec Zinověva Grigorij Jevdokimov, bývalí velitel tajné policie v Leningradě Ivan Bakajev, Vagaršak Ter-Vaganjan, arménský člen strany, Valentin Olberg agent NKVD, Richard Pickel, bývalí vedoucí Zinověvova sekretariátu, trockisté Ivan Smirnov a Sergej Mračkovskij, Izák Rejngold bývalý spolupracovník Kameněva, tři sovětské občany, kteří pracovali v Německu pro NKVD: Fritz David, Alexander Emel a Konon Bergman-Jurin, bývalý

⁶⁸ MONGILI, A., *Stalin a Sovětské impérium*, s. 113.

⁶⁹ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 353.

⁷⁰ Tamtéž, s. 407.

spolupracovník Trockého Jefim Drejcer. V neposlední řadě byl obviněn Lev Trockij spolu se svým synem Lvem Sedovem, kteří ale nebyli přítomni, protože žili v emigraci. Inspirátorem celého spiknutí se podle obžaloby stal nepřítomný Trockij. Ihned první den procesu přiznal Zinověv, že s Kirovovou vraždou byl obeznámen ještě dříve, než padl osudný výstřel. Naopak Smirnov se přiznal, že veškeré instrukce a plány, dostával ze zahraničí od Trockého.⁷¹

Druhý den procesu byl podle hlášení, které Stalinovi pravidelně podával Kaganovič s Ježovem, ještě zdařilejší. Všichni obžalovaní se poslušně přiznávali a odkazovali při tom na Trockého, Bucharina, Rykova či Tomského. Je důležité se zmínit, že Stalin si chtěl zřejmě dobře připravit výhodnou pozici pro svou další mocenskou hru, a tak si diváci procesu vyslechli další jména vysokých funkcionářů, které měl v úmyslu v budoucnu zlikvidovat. Kromě Rykova, Bucharina a Tomského byla zmíněna jména Radeka, Sokolnikova, Pjatakova či Serebjakova. Všechna nařčení a obvinění v procesu byla tak absurdní a strašlivá, že Michail Tomskij nevydržel nervové vypětí a ke konci procesu se na své dače zastřelil.

Paradoxem bylo, že žalobce Vyšinskij nepředložil ani jeden přímý důkaz proti obžalovaným. Osoby byly obviněny pouze na základě nepravdivých svědectví a mučením vynucených přiznání. O jak tragikomickou inscenaci šlo, nám poslouží příklad s jistým E. S. Golcmanem, který v procesu tvrdil, že se v roce 1932 setkal v hotelu Bristol v Kodani s Lvem Sedovem, který mu měl předat instrukce, jak pokračovat v sabotážích a teroristických akcích v Sovětském svazu.

Problém byl v tom, že se Sedov ve zmíněnou dobu prokazatelně vyskytoval v Berlíně a hotel Bristol byl zbořen v roce 1917.⁷² V poslední den procesu 22. srpna pronesl Vyšinskij závěrečnou řeč, ve které s velkou pravděpodobností pouze interpretoval Stalinova slova.

⁷¹ Tamtéž, s. 408.

⁷² CONQUEST, R., *The great terror*, s. 99.

„Prohlásil, že jde o jeden z nejneobvyklejších případů v dějinách, v němž výraz "maska" nabyl svého skutečného významu. Machiavelli byl v porovnání s obojetníky, kteří zasedli na lavici obžalovaných, jen "žabař a nedochůdče".“ Poté ve své agresivní žalobě pokračoval: „Lháři a šašci, bezvýznamní trpaslíci, psi štěkající na slona - to znamená tato banda! Žádám, aby ti vzteklí psi byli zastřeleni - všichni do jednoho!“⁷³ Ulrichovi přesto trvalo celý den, než vynesl rozsudky. Všichni obžalovaní dostali trest smrti zastřelením. Následující den požádalo patnáct, ze šestnácti odsouzených, Stalina o milost, která byla okamžitě zamítnuta. O několik hodin později byli všichni zastřeleni.

3.3 Konec G. G. Jagody

Genrich Grigorjevič Jagoda se narodil v rodině židovského hodináře v ruském Rybinsku roku 1891. Jeho pravé rodné jméno a příjmení znělo Jenon Gerševič Jeguda. Ve svých šestnácti letech se přidal k bolševikům a vstoupil do Sociálně demokratické dělnické strany. Po říjnové revoluci v roce 1917 se stal členem nově založené Čeky. Postupně se vypracoval až na druhého muže této organizace za Felixem Edmundovičem Dzeržinským a posléze jeho nástupcem Vjačeslavem Rudolfovičem Menžiským. Podle Felixe Dzeržinského patřil k jejím nejspolehlivějším zpravodajským důstojníkům.⁷⁴ V květnu 1934 zemřel na zástavu srdce dosavadní šéf NKVD V. R. Menžiskij. O několik týdnů později, přesněji 10. června, se stal Jagoda jeho nástupcem v OGPU, které v důsledku reformních opatření neslo nově název NKVD (*Narodnyj komissariat vnutrennich děl*). Dva roky pak Jagoda v této organizaci vykonával poslušně roli Stalinova „kata“, jako lidový komisař pro vnitřní záležitosti. Za jeho vlády nad touto organizací se naplno rozběhl kolotoč politických procesů. Začala nová vlna deportací politických vězňů do pracovních táborů a na nucené práce.

Pád Genricha Jagody, jako lidového komisaře pro vnitřní záležitosti

⁷³ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 410.

⁷⁴ KATAMIDZE, S., *Věrní soudruzi, nelítostní kati*, s. 59.

byl velice pozvolný. Jagoda rád využíval svého postavení pro vlastní pobavení. Často se věnoval hazardním hrám, měl několik milenek či navštěvoval luxusní restaurace.⁷⁵ Takovéto chování odporovalo Stalinově představě o ideálu povahy člověka, který řídil jeden z nejdůležitějších orgánů v zemi. Jagoda taktéž často absentoval na schůzích strany, a to vinou zdravotních důvodů. Stalin Jagodovi vyčítal liknavost při plnění svých úkolů. Domníval se, že svou práci nebere zcela vážně.

Jagodův pasivní postoj k čistkám a nedbalost při práci se mu vymstila. Stalin totiž potřeboval člověka, který by rychle a automaticky prováděl jeho rozkazy či nařízení. Záhy takovéhoho člověka Stalin našel v Nikolaji Ivanoviči Ježovovi. 25. září 1936 Stalin společně s Andrejem Ždanovem, jehož rukou byla direktiva napsána, zatelegrafovali představitelům politbyra, že Genrich Jagoda byl odvolán z funkce lidového komisaře vnitřních záležitostí a že jeho uvolněné místo zaujme N. I. Ježov.⁷⁶ Jagoda dostal obratem méně významné pracovní místo vrchního komisaře spojů. Nadále byl vystaven trvalému tlaku ze strany Stalina. Počátkem března 1937 se uskutečnilo plenární zasedání ústředního výboru, kam byl předvolán i Jagoda, který měl na sebe vzít vinu za pomalý postup NKVD při odhalování spiknutí a kontrarevolučních živlů. Podle Stalina měl Jagoda odhalit spiknutí již v roce 1931, a tím by tak zachránil Kirovův život. Dále byl obviněn z ignorování Stalinových pokynů a bylo mu vyčteno, že jeho oddělení trpělo nedostatkem kvalitních agentů. Ke Stalinově kritice se poté přidali Ježov a vedoucí NKVD v Zakavkazku Lavrentij Pavlovič Berija.

Dne 29. března 1937 byl Jagoda zadržen a odvezen do moskevského vězení Lubjanka. Při brutálních výsleších přiznal Jagoda své sympatie k Bucharinovi a Rykovovi, kteří v této době byli již ve Stalinově nemilosti. Doznal se ke svému znepokojení nad Stalinovou politikou a přiznal se, že využíval fondy NKVD ke svým vlastním účelům. Jagoda se odmítal přiznat ke špionáži a kontrarevoluční činnosti proti

⁷⁵ Tamtéž, s. 59.

⁷⁶ TUCKER, C. R., Stalin, s. 418.

straně. Po několik měsíců drželi příslušníci NKVD Jagodu v cele v Ljublance, kde ho opakovaně mučili. Při brutálním vyšetřování se Jagoda přiznal, že s pomocí lékařů NKVD otrávil jeho předchůdce ve vedení NKVD (tehdy OGPU) V. R. Menžinského, spisovatele Maxima Gorkého, Gorkého syna Maxima Peškova a stranického předáka V. V. Kujbyševa. 9. března 1938 zasedl Jagoda na lavici obžalovaných v posledním ze tří moskevských procesů. V něm již působil Jagoda zcela odevzdaně. Viditelně tělesně a zřejmě i duševně z krutých výsledků NKVD chátral. Jagoda přes počáteční vzdor přiznal postupně vše, co uvedl ve výsleších.⁷⁷ 13. března 1938 byl odsouzen k trestu smrti a o dva dny později popraven.

3.4 Čistka v armádě

Stalinská čistka se dotýkala v roce 1937 již téměř celé sovětské společnosti. Jedinou společenskou složkou, kde Stalin stále neměl plnou kontrolu nad aparátem, tvořila armáda. Její role armády ve většině států hrála, hraje a do budoucna bude hrát nezanedbatelnou úlohu. Potencionálně to byl jeden z nejdůležitějších orgánů, kromě Stalinovy loajální NKVD, který mohl reálně uskutečnit státní převrat. Této skutečnosti si byl Stalin velmi dobře vědom. V Rudé armádě stále ještě sloužili důstojníci a velitelé bývalé carské armády. Tito lidé, které do funkcí často dosadil Stalinův nenáviděný rival Trockij, většinou opovrhovali Stalinovými výkony v občanské válce proti bělogvardějcům, a stavěli se tak do opozice proti němu.

Obzvláštní nedůvěru pocítoval Stalin k vrchnímu velení armády, hlavně k maršálu Michailu Nikolajeviči Tučačevskému. Ten měl velké charisma a ve světě vzbuzoval velký obdiv a úctu. Zahraniční tisk ho dokonce nazýval budoucím Bonapartem Sovětského Svazu a tato pozornost, kterou mu tisk věnoval, se Stalinovi nelíbila. Tučačevskij byl spolu s dalšími veliteli a důstojníky vyslýchán již v roce 1923 a po druhé v roce 1930 Jagodovým předchůdcem Menžinským. Byl však vždy spolu

⁷⁷ Tamtéž, s. 543.

s ostatními propuštěn spolu. Lidé z armády, kteří se stali takto podezřelými, byli často odesíláni jako vojenští přidělenci do zahraničí. Tato skutečnost jim později v roce 1937 přitížila při procesu, kde byli líčeni jako zahraniční špioni. Podobný případ potkal i Michaila Tuchačevského. Jak píše ve svém článku *The Tukhachevsky Affair* Paul W. Blackstock: „Maršál Tuchačevskij byl na podzim 1932 pozorovatelem manévru německé armády. V létě 1936 se v Londýně zúčastnil v doprovodu Litvinova (lidového komisaře zahraničních věcí) státního pohřbu krále Jiřího V., zpátky se vracel přes Paříž (kde strávil přibližně týden jako host francouzského generála Staffa) a Berlín, kde, jak se říkalo ve vzdělaných kruzích, se soukromě sešel s některými německými důstojníky a dokonce i s ruskými emigranty.“⁷⁸

Přibližně ve stejnou dobu, tedy v létě 1936, se Ježov pustil do práce, která měla mít za následek devastaci velení v Rudé armádě. Cílem bylo veřejnosti vsugerovat vytvoření „mocensko-trockistické“ frakce, která měla násilně svrhnout vládu Stalina. Zmíněné kontakty Tuchačevského a jeho skupiny s německými armádními špičkami měly posloužit jako důkaz připravovaného spiknutí. Údajná spolupráce byla však pouze intrika, kterou iniciovali pravděpodobně na popud Stalina sami nacisté. V prosinci roku 1936 se obrátil ruský emigrant N. Skoblin, na šéfa nacistické stranické bezpečnostní služby Reinharda Heydricha a předal mu zprávu, podle níž Tuchačevskij se svými generály osuje s německým generálním štábem spiknutí.⁷⁹ Gestapo a Abwehr dlouho neváhaly a vyrobily dokumenty dokazující, že se skutečně Tuchačevskij a jeho štáb stal německým žoldákem v sovětských službách. V Cannarisově rezortě (velitel Abwehru) šikovně zfalšovali podpis, který Michail Nikolajevič zanechal ještě roku 1926 v Berlíně na dokumentu o technické spolupráci v letectví s jednou německou firmou.⁸⁰ Většina dnešních historiků se domnívá, že v této kauze sehrálo svou nezanedbatelnou úlohu i ministerstvo zahraničí Československa, které

⁷⁸ BLACKSTOCK, W. P. *The Tukhachevsky Affair*. In: *The Russian Review* 28, 1969, 2, s. 175–176.

⁷⁹ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 422.

⁸⁰ VOLKOGONOV, A. D., *Triumf a tragédia*, s. 489.

podle nepotvrzených informací dodalo tyto podvržené dokumenty až do rukou Stalina.

Spolu s Tuchačevským byli do údajného spiknutí zapleteni další vynikající velitelé a důstojníci Rudé armády: Jeronim Petrovič Uborevič, Jona Emanuelovič Jakir, Avgust Ivanovič Kork, Boris Feldman, Robert Eidmann, Vitalij Markovič Primakov, Vitovt Kazimirovič Putna či plukovník Jan Pudikovič Gamarnik. Všichni jmenovaní byli od ledna 1937 zatýkáni, vězněni a mučeni v neblaze proslulých moskevských věznicích. Přes své zapírání viny většina zatčených podlehla fyzickému a psychickému nátlaku a přiznala se ke zločinům, které jim nadiktovali sami příslušníci NKVD. Obvinění se vyhnulo jen hrstce vrcholných představitelů Rudé armády, například přestárlému Semjonu Michajloviči Buďonnému či Borisu Michajloviči Šapošnikovovi.

Následné utajené soudní přelíčení, které se konalo v Moskvě 11. června 1937, proběhlo podle předem daného scénáře, který nadiktoval Stalin a NKVD. O jak tragikomickou frašku se jednalo, svědčí již obsazení poroty u soudu. Soudu předsedal Vasilij Vasiljevič Ulrich. Jeho zástupci byli přátelé a bývalí spolubojovníci obžalovaných: Jakabs Alksnis, Vasilij Konstantinovič Bljucher, Ivan Panfilovič Bělov, Semjon Michajlovič Buďonnij, Pavel Jefimovič Dybenko, Nikolaj Dmitrijevič Kaširin či Boris Michajlovič Šapošnikov. Přelíčení se nezúčastnil J. P. Gamarnik, kterého tlak ze strany NKVD dohnal k sebevraždě zastřelením ještě před procesem. Jeho dcera V. J. Kočnevová líčí: *„Myslím, že výstřel byl odpovědí na Stalinovu výzvu, aby se stal členem tribunálu nad svými spolubojovníky.“*⁸¹ Stalin o průběhu přelíčení dostával pravidelné informace od soudců. Ve velmi rychlém procesu, který trval jen pár hodin, shledal soud všech osm obžalovaných vinnými a následujícího dne byli všichni popraveni zastřelením. Čistka v armádě však nadále pokračovala. Měla za následek smrt tří z pěti sovětských maršálů, třináct z 15 velitelů armád, osm z devíti admirálů flotily a admirálů prvního stupně, padesát ze sedmapadesáti velitelů armádních sborů a sto čtyřiapadesát ze sto

⁸¹ Tamtéž, s. 495.

šestaosmdesáti velitelů divizí.⁸²

3.5 Druhý moskevský proces

Několik měsíců před tajným procesem s armádními špičkami zosnoval Stalin spolu s příslušníky NKVD v pořadí druhý moskevský veřejný proces, který se nesl v trochu jiném duchu než ten předešlý se Zinověvem a spol. Rozdíl byl především v tom, že postižené osoby byly nově obviněny ze záškodnické činnosti v sovětském průmyslu a hospodářství. Tuto činnost měli provádět jako tajní agenti ve službách Německa a Japonska. Záškodnickou činností se myslelo především, úmyslné nesprávné plánování, opoždování výstavby, exploze či žhářství, zahajování výroby materiálu v nedokončených továrnách, plýtvání zdroji, nákupy nepotřebného materiálu a záměrné ztěžování života pracujících. Všechny tyto zmíněné aspekty měly podněcovat lidovou nespokojenost se Stalinovým vedením státu. Ve skutečnosti to však bylo jen pouhé alibistické svalení Stalinovy viny na neexistujícího nepřítele režimu. Stalinovo neustálé naléhání na zrychlování industrializace a výroby mělo za následek špatné fungování plánovaného hospodářství a tím v konečném důsledku výrobu nekvalitního materiálu a zboží.⁸³

Obžalobu vedl nově Nikolaj Ježov, který vznesl obvinění proti vedoucím představitelům průmyslu. V čele obviněných stály čtyři významné a vlivné osoby nedávné minulosti: Georgij Leonidovič Pjatakov, který byl v době svého zatčení zástupce lidového komisaře pro těžký průmysl, Karl Bernardovič Radek pracoval ve stranickém deníku Pravda, Grigorij Jakovlevič Sokolnikov se v roce 1935 stal zástupcem lidového komisaře lesního průmyslu a Leonid Petrovič Serebrjakov pracoval jako náměstek ředitele železnic. Nutno podotknout, že všechny tyto obviněné osoby dříve úzce spolupracovaly s Leninem. Mezi obžalované bylo dále zahrnuto několik bývalých levicových příslušníků opozice a několik vedoucích hospodářských pracovníků z celého

⁸² BRITOVŠEK, M., *Stalinův Termidor*, Praha, Naše vojsko 1991, s. 250.

⁸³ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 437.

Sovětského svazu. Celkem bylo obžalováno sedmnáct osob. Tento blok protisovětsky smýšlejících osob byl nazván „Antisovětské trockistické centrum“.⁸⁴

Před procesem se stali obžalovaní terčem mučení, kterého se nezřídka účastnil i samotný Nikolaj Ježov. Hlavním režisérem procesu se stal Stalin, jenž svými instrukcemi naváděl hlavního žalobce Vyšinského. Hlavním soudcem byl opět Vasilij Ulrich. Přesto, že obžalovaní dostali své vlastní obhájce, bylo všem jasné, jak proces dopadne. Nehrálo se zde o spravedlnost, ale o to, zda z procesu odejdou s trestem smrti či s několikaletým žalářem. Když Stalin viděl naprostou oddanost vyšetřovací mašinérie, dovolil pozvat na proces i zahraniční novináře a diplomaty.⁸⁵ Proces začal 23. ledna 1937. Jeho ústřední postavou se stal intelektuálně založený Karl Radek, kterého Stalin spolu s Ježovem přesvědčil ke spolupráci, a jenž souhlasil pod podmínkou interpretace své vlastní řeči před soudem. U soudu Radek dokázal jako jediný, alespoň částečně v rámci možností, argumentovat útokům Vyšinského obžaloby. Ostatní byli zlomeni již před procesem. Georgij Pjatakov byl ochoten obvinít dokonce jako zrádce i svou ženu.

I přes několik set stránek materiálu byl tento inscenovaný proces stejně bídne připraven jako předešlý proces s blokem Zinověva a Kameněva v roce 1936. V některých ohledech byla obvinění ještě absurdnější. Kupříkladu Georgij Pjatakov byl obviněn z toho, že měl roku 1935 údajně odletět do norského Osla a setkat se s Lvem Trockým. Problém ovšem byl ten, že norské úřady prohlásily, že tam v tu dobu žádné zahraniční letadlo nepřistálo.⁸⁶ Při procesu se již pomalu stahovala smyčka kolem Nikolaje Bucharina a Alexeje Rykova, které obvinění jmenovali jako své spojence. Ve své poslední řeči se Pjatakov vyjádřil k celé věci takto: *„Za několik hodin nad námi vynesete rozsudek. A já stojím před vámi ve špíně, rozdrčen vlastními zločiny, připraven o všecko vlastní vinou, člověk, který ztratil stranu, který nemá přátel, který ztratil*

⁸⁴ CONQUEST, R., *The great terror*, s. 148.

⁸⁵ VLČEK, E., *Geneze kultu osobností*, s. 40.

⁸⁶ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 438.

*rodinu, ztratil sebe sama.*⁸⁷ Třináct obžalovaných bylo zastřeleno. Čtyři obžalovaní byli odsouzeni k několika letům pobytu v gulagu, a to včetně Karla Radeka a Grigorije Sokolnikova, kteří dostali shodně po deseti letech pobytu v pracovním táboře. Oba zemřeli násilnou smrtí v květnu roku 1939, patrně na příkaz Stalina.

V důsledku probíhajících procesů a čistek byl 18. února 1937 dohnán k sebevraždě vysoce postavený sovětský politik a dlouholetý věrný Stalinův přítel Sergo Ordžonikidze, který zastával funkci lidového komisaře těžkého průmyslu. V oficiálním prohlášení strany však stálo, že Ordžonikidze zemřel ve spánku na infarkt.⁸⁸

3.6 Ježovština

Pojem ježovština bylo období, které můžeme časově vymezit mezi zářím 1936 až listopadem 1938. Tato etapa sovětských dějin byla spjata s osobou Nikolaje Ivanoviče Ježova, jenž se stal novým lidovým komisařem pro vnitřní záležitosti (NKVD). Období působení Ježova v čele NKVD můžeme bez nadsázky prohlásit jako za jedno z nejkrvavějších období v novodobých dějinách SSSR či Ruska. Právě v tomto období postihla sovětskou společnost dosud nejtvrdší a nejintenzivnější vlna perzekucí ze strany státu.

Samotný N. I. Ježov se narodil roku 1895 v Petrohradu. V brzkém věku se z něho stal sirotek. V mládí nijak zvlášť ne vynikal talentem, ani přílišným intelektem a dokončil pouze jeden ročník základní školy. Poté se věnoval manuální práci a živil se jako krejčí nebo jako dělník v továrně. Na první pohled ihned zaujala okolí jeho malá postava, která měřila pouhých 150 centimetrů. Kvůli své výšce si později vysloužil přezdívku „trpaslík“ či „skrček“. Do bolševické strany vstoupil v roce 1917. Jeho kariéra začala stoupat od roku 1929, kdy se stal náměstkem lidového komisaře zemědělství. Posléze byl zvolen do ÚV a také do Ústřední komise stranické kontroly, kde zastával funkci místopředsedy

⁸⁷ BULLOCK, A., *Hitler a Stalin*, s. 474.

⁸⁸ Tamtéž, s. 475.

a posléze i předsedy. Díky této pracovní pozici a horlivosti, s níž vykonával svou práci, si ho Stalin vybral jako nástupce odvolaného šéfa NKVD Jagody.⁸⁹ Po svém jmenování do funkce lidové komisaře podlehl Ježov zcela Stalinovu vlivu. Téměř všechna svá rozhodnutí ve svém úřadě vykonával až po rozpravě se Stalinem

Za počátek hlavního období teroru, lze považovat 5. březen 1937. Toho dne skončilo v Kremlu plenární zasedání ÚV, na kterém se rozhodlo o několika klíčových věcech. Samotné plénum bylo zahájeno v Kremlu již 25. února. Jedním z hlavních bodů pléna se stalo jednání o osudu dvojice Bucharin, Rykov. Nad hlavami těchto politiků se již několik předešlých měsíců vznášel pomyslný Damoklův meč. Jednání na plénu zcela ovládal Stalin. Na plénu byli Bucharin s Rykovem obviněni ze založení tajné organizace, která měla být napojena na Trockého. Skupina měla údajně za cíl svrhnout stávající režim, a to i za cenu rozpoutání násilí.⁹⁰ Nikolaj Bucharin a Alexej Rykov byli vyloučeni ze strany a odvezeni do moskevského vězení. Na plénu dále vystoupil Vjačeslav Molotov, který přednesl referát s názvem *Ponaučení ze záškodnictví*, v němž doslova řekl: „*Včerejší váhavost nepevných komunistů už přerostla do aktů záškodnictví, diverzií a špionáže na základě spolčení s fašisty a v jejich prospěch,*“ a dále pokračoval: „*Naší povinností je úderem odpovědět na úder, na svojí cestě všude ničit oddíly těchto vyzvědačů a záškodníků z fašistického tábora... Musíme si pospíšet, abychom tuto práci dokončili bezodkladně a vykonali ji bez váhání.*“⁹¹ Molotov tím de facto konstatoval, že předešlé procesy s nejvyššími představiteli režimu byly jen začátek dalekosáhlých čistek, které se měly zaměřit na prosté obyvatele. Na konci pléna se Stalin ve své závěrečné řeči zaměřil na pochybnou prověrku a výměnu stranických dokumentů, která probíhala v letech 1935 až 1936. Zdůraznil, že bylo nesprávně vyloučeno velké množství pravých bolševiků a že takovéto unáhlené jednání odporuje stranické filozofii.⁹² Stalinovo varování bylo namířeno hlavně na oblastní stranické kádry, kteří o těchto

⁸⁹ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 418.

⁹⁰ Tamtéž, s. 465.

⁹¹ Tamtéž, s. 393.

⁹² Tamtéž, s. 478.

věcech rozhodovali. Důkladnému očistci tak neměli uniknout ani bolševici působící na regionální úrovni.

Ježov, jenž mezitím očistil vedení NKVD od Jagodových lidí a pomohl zrežimovat moskevský proces s Pjatakovem a spol., se vrhl s vervou sobě vlastní do dalšího úkolu. Tím byla čistka mezi civilním obyvatelstvem, které se údajně stalo semeništěm protistranicky smýšlejících živlů, tzv. obojetníků. Ti se údajně pod maskou zdánlivé solidarity snažili podkopávat autoritu režimu a znesnadňovat život obyvatelům SSSR. Ušetřen nebyl nikdo, ať už se jednalo o řadové příslušníky NKVD, ekonomy, vojáky, pracovníky v průmyslu, dělníky, rolníky, spisovatele, hudebníky, vědce či jiné příslušníky inteligence. Nutno podotknout, že valná většina takto obviněných lidí byla zcela nevinná. Seznamy odsouzených předkládala politbyru Ježovova NKVD, ale o jejich osudu rozhodovalo nejužší vedení politbyra v čele se Stalinem. Seznamy odsouzených nepodepisoval Stalin téměř nikdy sám. S železnou pravidelností se vedle Stalinova jména vyskytovaly podpisy Molotova, Vorošilova, Kaganoviče, Ždanova či Mikojana.⁹³

Dne 30. července 1937 začala pod kódovým označením číslo 00447 operace „Kulak“. Na průběh operace dohlížel náměstek Ježova v NKVD Michail Petrovič Frinovskij. Kulaky stíhala v SSSR ve třicátých letech jedna pohroma za druhou. Po násilné kolektivizaci a rozkulačení jejich majetku měla být tato společenská třída nyní zcela definitivně zlikvidována. Kulaky a jiné nepřátele režimu zprvu soudily vojenské tribunály a Zvláštní konference NKVD, ale pro obrovské množství případů byly zřízeny tzv. „trojky“, které průběh řízení výrazně urychlovaly. Skládaly se z prokurátora, šéfa NKVD v dané oblasti a z krajského tajemníka strany.⁹⁴ Kulaci a ostatní nepřátelské živly byli rozděleni do dvou kategorií:

- 1) K první kategorii patřili ti nejvíce nepřátelští, kteří podléhali

⁹³ COURTOIS, S., *Černá kniha komunismu I.*, s. 173.

⁹⁴ Tamtéž, s. 174.

bezprostřednímu uvěznění. Trojky měly jejich případ blíže přezkoumat, a pokud v něm neshledaly pochybení potvrdit obžalovanému trest smrti.

2) K druhé kategorii patřili méně aktivní, ale taktéž nepřátelské elementy, které podléhaly vězení a uzavření do pracovních táborů na osm až deset let, ti nejvíce nepřátelští a nejnebezpečnější z nich měli být dále zavřeni do vězení a jejich případy měly převzít trojky.⁹⁵

Proti rozsudkům smrti, které vynesly trojky, nebylo možno se odvolat a vykonávaly se do několika dnů. Každá oblast v zemi dostala od vedení strany kvóty na lidi, jež měli být zařazeni do první nebo druhé kategorie. Jako důkaz své horlivosti žádali často republikový vedoucí NKVD o navýšení svých kvót. O jejich navýšení nerozhodoval šéf NKVD Ježov, ale Stalin.

Udavačství se v době ježovštiny stalo každodenní součástí života běžného sovětského občana. Odhalení a udání zdánlivého nepřítele strany a státu se stalo národní povinností. Sovětská propaganda dělala vše možné, aby sovětské občany přiměla ke spolupráci. Nutno podotknout, že udavačství dávalo lidem obrovskou možnost k odplatě či mstě. Zatýkáni byli často lidé, kteří neměli s politikou nic společného. NKVD prosté občany zatýkalo na základě udání i za takové maličkosti jako bylo například: nevinné poškození Stalinova obrazu, vlastnění zakázaných knih či spisů, jistou učitelku na základní škole stíhali za to, že dětem zadala báseň z učebnice, kde se na stejné straně vyskytoval i portrét Trockého. Lidé platili i za své „hříchy“ z minulosti. Takto zatkli například řidičku tramvaje z Charkova, která deset let před tím podporovala opozici. Nejoslavovanějším příkladem udavačství se stal příběh malého chlapce Pavlíka Morozova z odlehlé vesnice na Urale. Ten za své udavačské činy zaplatil životem, a stal se tak pro propagandu legendární postavou hodnou následování.⁹⁶

⁹⁵ CHAUSTOV N. V., NAUMOV V. P., PLOTNIKOVA S. M., *Lubjanka: Stalin i NKVD-NKGB-GUKR „Smerš“*, Moskva 2006, s 274.

⁹⁶ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 502–503.

V přeplněných věznicích se lidé obvykle stávali terčem tvrdého mučení ze strany příslušníků NKVD. Cílem trýznitelů bylo zlomit odpor obžalovaného a vynutit z něj často nepravdivá přiznání svých zločinů, popřípadě donutit ho k udání svých eventuálních spolupracovníků. Samotné mučení nebylo až do roku 1937 povoleno, přesto docházelo k mučení, a to především psychického rázu. Od roku 1937 Stalin povolil vyšetřovatelům NKVD také fyzické násilí. To samozřejmě dalo impuls nejbrutálnějším vyšetřovatelům NKVD, kteří propustili uzdu své násilnické povaze.⁹⁷

Zvláště oblíbená byla mezi vyšetřovateli metoda tzv. „běžícího pásu“, kdy vyšetřovatelé nechali stát obžalované na místě a nedovolili jim usnout či si odpočinout na zemi. Tomuto permanentnímu tlaku byli vystaveni po několik následujících dnů až týdnů. Konec mučení nastal až tehdy, kdy byl vrchní vyšetřovatel spokojen s jejich výpověďmi. Pokud obžalovaný měl zvlášť silnou vůli, byl nádavkem ještě zbit či svázán. Takovéto metody se neuplatňovaly pouze na dospělých mužích, ale i na ženách a dětech. Brutální výslechy nezřídka kdy končily smrtí zatčeného. Další způsob mučení nazýval výslech „na jámě“. Základem této vyšetřovací metody se stalo vyvezení velkého počtu vězňů za město, kde byli svědky střílení svých spoluvězňů, které již odsoudili k popravě dříve. Přihlížejícím vězňům při tom hrozili vyšetřovatelé stejným osudem.⁹⁸ Věznice jako Lubjanka, Lefortovo či Butyrka se staly němými svědky Stalinovy hrůzovlády.

Lidé, kteří unikli smrti, zpravidla končili na dlouhá léta ve věznicích, gulazích a odsouzeneckých koloniích. Tam měli pracovat na těžbě nerostných surovin, dřeva a na stavebních projektech. Mezi nejznámější stavby, kde byli tito vězni využiti, patří vodní díla na řece Kamě a Volze, vybudování bajkalsko-amurské magistrály o délce pět tisíc kilometrů, výstavba železniční trati mezi městy Ulan-ude - Nauški a v neposlední řadě sem můžeme počítat i stavbu Bělomořsko-baltského kanálu

⁹⁷ Tamtéž, s. 514.

⁹⁸ CHLEVNŮK, O. V., *Historie gulagu: Od kolektivizace do „velkého teroru“*, Praha 2008, s. 188–190.

vybudovaného mezi lety 1931–1933. Megalomanské stavby režimu potřebovali k svému zrealizování stále nové přídělky lidských otroků do pracovních táborů. V období vrcholné ježovštiny mezi roky 1937–1938, proto docházelo k prudkému zvýšení počtu vězňů v pracovních táborech. Ty však neměly na tak velký přísun vězňů dostatečnou kapacitu. Zřizovaly se sice nové tábory, a to hlavně na lesní práce, ale situace byla nadále tragická. V září 1938 bylo ve vězňích téměř dva miliony vězňů. V táborech panovaly naprosto otřesné podmínky. Vězni trpěli nedostatkem téměř všeho, přijížděli do pracovních táborů, které většinou ležely daleko na arktickém severu často jen ve spodním prádle, zavšivení a v žalostném zdravotním stavu. Vzhledem ke špatné hygieně v samotných táborech se nemoci šířily velmi rychle. Rozšířen byl hlavně skvrnitý tyfus, tuberkulóza, svrab či průjem. V oficiální zprávě NKVD z roku 1937 stojí, že v táborech, věznicích a koloniích zemřelo dohromady 33 499 osob. V roce 1938 se již počet obětí vyšplhal na 129 582 osob. Nejsou zde však započítány osoby, které zemřely během přepravy. Dalším problémem je fakt, že téměř jistě neexistují úplné seznamy či jsou částečně falzifikované, a tak musíme brát statistiky NKVD se značnou rezervou.⁹⁹

3.7 Třetí moskevský proces

Poslední velký proces byl namířen proti hlavnímu bolševickému teoretikovi let minulých Nikolaji Bucharinovi, někdejšímu předsedovi Rady lidových komisařů Alexeji Rykovovi, bývalému veliteli NKVD Genrichu Jagodovi a dalším několika vrcholným bolševikům, kteří měli napomáhat zmíněné trojici v jejich zločinech. Proces měl definitivně odstranit poslední přední představitele strany z dob Leninovy vlády. Zároveň mělo soudní přelíčení odhalit doposud nejrozsáhlejší a nejzrádnější spiknutí v historii bolševické strany.

Jak jsem již bylo zmíněno, Bucharin s Rykovem byli ve vězení od pléna ÚV z přelomu února a března 1937. Zatčení Bucharina a Rykova

⁹⁹ Tamtéž, s. 201–217.

bylo na spadnutí již v roce 1936, kdy Nikolaj Ježov pronesl na plénu ÚV projev, v němž se tvrdě ohradil proti osobám Bucharina a Rykova. Nařkl je ze spiknutí proti státu a přípravy kontrarevoluce. Na Ježovův projev bouřlivě reagoval tehdejší první muž NKVD v oblasti Zakavkazka, podlézavý Lavrentij Pavlovič Berija. Ten skočil Ježovovi několikrát do řeči a na Bucharina adresoval mnoho urážky typu „svině“, „to je ale lotr“ nebo „špion“. Ve své vlastní řeči pak Berija doplňoval Ježovovy údaje svými dalšími informacemi.¹⁰⁰ Ježovovo a Berijovo vystoupení proti Bucharinovi však prozatím vyzněla do ztracena. Stalin nadále ponechal Bucharina šéfredaktorem novin *Izvestija* a mohl i nadále cestovat do zahraničí. Poté, co byl Bucharin s Rykovem v únoru 1937 vyloučen ze strany, předal Stalin celý případ do rukou NKVD. Tento krok ho měl zřejmě zbavit přímé odpovědnosti nad osudy zmíněné dvojice. Nutno podotknout, že předat tak závažný případ typu Bucharina a Rykova do rukou NKVD znamenalo v této době de facto jistou smrt.

Příprava obvinění na proces byla velice náročná, a to dokonce i pro samotného mistra v tomto oboru Andreje Vyšinského. Důkazem je doba přípravy procesu, která se protáhla téměř na celý rok. Stalin potřeboval do velkého procesu zakomponovat hned několik zdánlivě nesouvisejících případů. Bylo potřeba spojit dohromady případ Genricha Jagody, Bucharinovu opozici, lékaře z Kremlu a trockistické tajemníky Kujbyševa (zemřel 25. ledna 1935) a Gorkého (zemřel 18. června 1936). Tento proces měl definitivně prokázat, že škůdcovství a spiklenectví je protkáno ve všech sférách sovětské společnosti. Proces nesl název případ „Protisovětského bloku levičáků a trockistů“ a dohromady v něm bylo obviněno jedenadvacet osob.¹⁰¹

Vykonstruované představení se odehrálo v moskevské Říjnové síni od 2. do 13. března 1938. Mezi souzenými se ocitl jak Nikolaj Bucharin, tak Alexej Rykov s Genrichem Jagodou. Spolu s nimi usedli na lavici obžalovaných: náměstek lidového komisaře zahraničí Christian

¹⁰⁰ KNIGHTOVÁ, A., *Berija: Stalinův první pobočník*, Praha 1995, s. 85.

¹⁰¹ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 539–540.

Rakovskij, bývalý trockista a člen Leninova politbyra Nikolaj Krestinskij, bývalý rada sovětského velvyslanectví v Berlíně Sergej Bessonov, bývalí lidoví komisaři Arkadij Rozengolc (zahraniční obchod), Grigorij Grinko (finance), Vladimir Ivanov (dřevařský průmysl), Michail Černov (zemědělství), nedávný vedoucí představitel spotřebních družstev Izák Zelinskij, první tajemník strany v Bělorusku Vasilij Šarangovič, uzbečtí vedoucí představitelé strany Fajzulla Chodžajev a Akmal Ikramov, zemědělský kádr Prokopij Zubarev, lékaři Dmitrij Pletněv, Lev Levin a Ignatij Kazakov, Gorkého tajemník Pjotr Krjučkov, Kujbyševův tajemník Vejamin Maximov-Dikovskij a Jagodův tajemník Pavel Bulanov.¹⁰² Při soudu se opakoval stejný scénář jako v předešlých procesech. Obžalovaní se stali oběťmi konspiračních teorií, které pro ně přichystal Stalin s Ježovem. Lidé, kteří usedli na soudní lavice, sami sebe často pod hrozbou dalšího mučivého utrpení v celách NKVD diskreditovali. Obžalovaní byli obviněni z celé řady zločinů, od provedení sériových vražd Menžinského, Kujbyševa, Gorkého a jeho syna Peškova, sabotáží, řízeného hladomoru, velezrady, terorismu, až po spáchání a plánování atentátů na Kirova, Stalin i Lenina.

Bucharin s Jagodou zaujali před soudem stejnou taktiku. Oba obecně svou vinu za zmíněné zločiny přiznali, ale s obžalobou se značně rozcházely v podrobnostech jednotlivých událostí. Bylo však jasné, že snaha obžalovaných zpochybnit věrohodnost soudního procesu je marná. Bucharin to moc dobře věděl, ale stále naivně doufal ve Stalinovu milost. Neustále mu z vězení dopisoval. Snažil se Stalina obměkčit i za cenu své časté sebekritiky. Lidská důstojnost šla stranou, hrálo se o život. Stalin ale volání o pomoc svého bývalého stoupence nevyslyšel. Bucharin byl spolu s Rykovem, Jagodou a dalšími patnácti obžalovanými odsouzen k trestu smrti. Popravu vykonali popravčí NKVD dva dny po verdiktu soudu, tedy 15. března 1938.¹⁰³

¹⁰² CONQUEST, R., *The great terror*, s. 341–342.

¹⁰³ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 539–552.

4 ZKLIDNĚNÍ SITUACE

4.1 Konec N. I. Ježova

Po moskevských procesech a odstranění téměř veškeré potencionální opozice již Stalin Ježova de facto nepotřeboval. Naopak si velice dobře uvědomoval, že se nastalá situace vymkla kontrole. Bylo potřeba alespoň částečně zpomalit tempo krvavých represí. Prvním člověkem, kterého se Stalin hodlal zbavit, byl právě šéf NKVD. Stalinovo počínání mělo čistě racionální charakter a vycházelo z faktu, že sovětská veřejnost byla přesvědčena o chybném počínání NKVD v průběhu represí. Většina sovětských občanů přičítala vinu na masovém teroru Ježovovi. Jen nejužší část stranického vedení věděla, že veškeré násilí ve skutečnosti řídil Stalin a nikoliv Ježov. Stalin se v průběhu vrcholného teroru mezi roky 1937–1938 na veřejnosti téměř neobjevoval a zdánlivě se stáhl do ústraní. To vedlo mnohé lidi k přesvědčení, že o spáchaných zločinech Stalin nic nevěděl.¹⁰⁴ Vina tak padla stejně tak jako v případě Genricha Jagody na vykonavatele rozkazů a zdánlivého „obětního beránka“ Nikolaje Ježova.

Přibližně od dubna 1938 Ježov tušil, že situace kolem jeho osoby začíná být vážná. V dubnu 1938 se stal lidovým komisařem vodní dopravy, což v tehdejší praxi znamenalo, že se člověk dostal do Stalinovy nemilosti. Ježov se však nadále mohl uklidňovat skutečností, že mu byla ponechána funkce lidového komisaře vnitra. Postup v Ježovově případě se stal pro Stalina zcela atypický a do značné míry se odlišoval od metod, které diktátor používal. Stalin doposud nikdy neprovedl akci, při níž by postižené osobě přidělil podřadnou funkci a zároveň ji ponechal na stávajícím důležitém postu. Například předchůdce Ježova na postu šéfa NKVD Jagoda byl rovnou odvolán ze své funkce a obratem přeložen na jiné méně významné stranické místo.

Stalin dal v průběhu roku 1938 pokyn k vytvoření zvláštní komise,

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 488–489.

kteřá měla prozkoumat postupy NKVD při vyšetřování. Tříčlenná komise se skládala z tajemníka ústředního výboru Georgije Maximilianoviče Malenkova, generálního prokurátora Andreje Januarjeviče Vyšinského a prvního tajemníka ÚV v Zakavkazku Lavrentije Pavloviče Beriji.¹⁰⁵ Situaci Ježovovi komplikovaly rovněž neúspěšně realizované akce proti úhlavnímu kritikovi Stalinova režimu, Lvu Trockému. Ten se neustále zemigrace snažil Stalinův režim diskreditovat a nadále ho napadal svými články. Další přitěžující okolností pro Ježova byla ta, že za jeho působení v čele NKVD vzrostl počet dezertérů z této organizace do zahraničí. Tito dezertéři se pak velmi často nechali naverbovat do služeb cizích států, kde často sloužili jako tajní agenti.

Stejně jako před ním Jagoda, nepodnikal ani Ježov žádné výrazné kroky ke své záchraně. Měl ještě méně možností než jeho předchůdce. Na jaře 1938 již neexistoval nikdo, s kým by se mohl potencionálně tajně spojit proti Stalinovi a jeho věrným přísluhovačům, mezi něž také sám několik let patřil. Většina jeho vrstevníků ve straně již nežila a už zde neexistovali ani žádní staří bolševici, na jejichž stranu by se mohl přiklonit. Pomalu se tak dokončovala transformace nové stranické nomenklatury podle Stalinova přání, která se mu stala plně loajální.

V létě 1938 byl jmenován Ježovovým zástupcem v NKVD Lavrentij Berija, který měl plnou Stalinovu podporu. Ježov prožíval těžké období, kdy se jeho pozice stále více zhoršovala. Tragédie ho postihla i v rodinném životě, kdy mu zemřela jeho žena Jevgenija. Ježov postupně stále více propadal alkoholismu. Vyšetřovací komise předložila 17. listopadu 1938 politbyru zprávu o rezoluci, která se nazývala: „*O zatýkání, dozoru prokuratury a způsobu vedení vyšetřování*“, v níž odsoudila činnost NKVD pod vedením Ježova a jejímž důsledkem přestávala být NKVD současně žalobcem, soudcem i popravčím. 23. listopadu Nikolaj Ježov rezignoval na svou funkci lidového komisaře NKVD. V kajícném dopisu adresovaném Stalinovi se sám obviňoval z přemíry činnosti, z nedostatku aktivity, nedostatečné bolševické bdělosti

¹⁰⁵ KNIGHTOVÁ, A., *Berija*, s. 102.

či nedostatečné spolupráce se stranou.¹⁰⁶ Přesto, že mu zůstali některé méně významné funkce, byl jeho osud zpečetěn. Jeho nástupce ve funkci Berija posbíral proti jeho osobě několik kompromitujících důkazů. V důsledku toho nejprve v březnu 1939 zbavili Ježova všech stranických funkcí a 10. dubna 1939 byl Ježov zatčen. Obvinili ho ze špionáže, spiknutí za účelem svržení vlády, vraždy a sodomie. Po několik měsíců byl mučen v moskevských věznicích. 3. února 1940 se konal s Ježovem soud, který potvrdil jeho obvinění, a definitivně ho tak poslal na smrt. Poprava proběhla ještě téhož dne.

4.2 Nástup L. P. Beriji

Lavrentij Pavlovič Berija se narodil roku 1899 ve vesnici Mercheuli v Gruzii. Původem patřil Berija k etniku Mingreliánů, kteří obývali oblast jihozápadní Gruzie kolem Černého moře. V mládí navštěvoval vyšší základní školu v Suchumi, kterou úspěšně dokončil roku 1915. V roce 1916 odešel do ázerbájdžánského hlavního města Baku, kde studoval polytechnickou školu. V Baku se seznámil s Marxovým a Leninovým učením a vstoupil do bolševického křídla ruské sociálně demokratické dělnické strany. Studium musel přerušit začátkem léta 1917, kdy byl poslán jako člen ruské armády na rumunskou frontu. Po návratu z války začal navštěvovat opět školu v Baku, kde roku 1919 získal titul stavebního technika. Více než svému povolání se však Berija věnoval v Ázerbajdžánu a Gruzii špionáži ve prospěch bolševiků.¹⁰⁷ Roku 1921 vstoupil do ázerbajdžánské Čeky a o několik měsíců byl přesunut do své rodné Gruzie, kde o tři roky později brutálně potlačil menševické povstání. V roce 1926 stanul Berija v čele OGPU v Gruzii.

Postupně si začal kolem sebe budovat okruh svých nejméně spolehlivých spolupracovníků, u nichž si mohl být jist, že ho nezahlásí. Současně se přátelil s tehdejším nejmocnějším mužem Zakavkazska Sergo Oržonikidzem, který nad Berjou držel ochrannou ruku a bral ho jako

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 104.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 18–25.

svého žáka. Přátelství s Ordžonikidzem mělo pro Berju ještě jednu výhodu. Mohl se relativně snadno dostat blíže k Stalinovi, protože Ordžonikidze byl jeho blízký spolupracovník a podával mu o dění v Gruzii pravidelné informace.¹⁰⁸ Berija zavedl v Gruzii brutální politiku OGPU, která krvavě potlačila sebemenší pokus o rebelii. Proslulým znakem Berijovy politiky se taktéž stalo jeho intrikářství. Ve své pozici vedoucího tajné policie měl téměř na každého bolševického člena v Gruzii kompromitující materiál. Díky těmto nekalým praktikám dosáhl toho, že ho Stalin v říjnu 1931 jmenoval prvním tajemníkem ÚV Gruzie a zároveň se Berija stal druhým tajemníkem Zakavkazského oblastního výboru strany (Zakkrajkomu) po Mamiju Orachelašvilim. Na pozici Orechašviliho se Berija dostal v říjnu 1932. Obratem tím ztratil pozici prvního tajemníka v Gruzii, kde ho nahradil jemu loajální P. I. Agnjašvili, ale začátkem roku 1934 se Berija dostal zpět i na toto místo.¹⁰⁹ V roce 1934 se Lavrentij Berija stal neomezeným pánem Zakavkazska. Podporoval Stalinův kult osobnosti. V roce 1935 vydal Berija knihu *O dějinách bolševických organizací v Zakavkazsku*, kde naprosto ignoroval historická fakta a vylíčil v nich Stalina jako ikonu revolučních snah proti bývalému carskému režimu. Ruku v ruce s podporou Stalinova kultu si Berija udržoval i ten svůj, který však měl jen lokální charakter.

Teror v Zakavkazsku probíhal zřejmě nejkrutěji ze všech zemí v celém SSSR. Jak v Arménii, Ázerbajdžánu tak hlavně v Gruzii byly oběti tvrdě mučeny. To vše se dělo pod přímým dohledem Lavrentije Beriji. Dobrým příkladem o intenzitě čistek v Zakavkazsku byla situace v Gruzii, kde z květnového republikového sjezdu roku 1937, kterého se zúčastnilo 644 delegátů, nebylo postiženo jen 219 delegátů.¹¹⁰

Poté, co musel Berija opustit svou rodnou Gruzii a přesídlit do Moskvy, kde se 22. srpna 1938 stal zástupcem Nikolaje Ježova v NKVD, začal urychleně jednat. Znovu jako před několika lety se obklopil svými věrnými, kteří přišli z Gruzie do Moskvy spolu s ním z Gruzie.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 44.

¹⁰⁹ Tamtéž, 54–59.

¹¹⁰ TUCKER, C. R., *Stalin*, s. 535.

S příchodem nových Berijových mužů do NKVD Ježovovy pravomoci postupem času stále více klesaly a on sám nemohl vydat de facto jediný příkaz, který by neschválil také Berija. Po Ježovově rezignaci 23. listopadu se Berija definitivně ujal vlády nad NKVD. Sám Berija o svém jmenování údajně prohlásil: *„Proč povolal v roce 1938 právě mne? (Stalin) Protože země byla na pokraji vzpoury. Rozhodl se změnit politiku, ale tak, aby se zdálo, že vyšla z jeho iniciativy. A jak to chtěl udělat? Pomocí Gruzína. Mohl snad jmenovat Malenkova nebo Ždanova? Kdepak! Ti by s takovou novou politikou nesouhlasili. Kdežto mně ještě nebylo čtyřicet. Stalin si říkal, že mě využije a pak odstaví jako ostatní!“*¹¹¹ Prvním jeho počinem bylo očistění řad NKVD od lidí z dob Ježovovy vlády a jeho postupná reorganizace. Na uvolněná místa dosazoval své další věrné kádry, kteří později vešli ve známost jako tzv. Berijova banda. Jeho jmenování sice teror neukončilo, ale do jisté míry zmírnilo jeho průběh. V pracovních táborech dostalo amnestii několik tisíc vězňů, což alespoň částečně ulevilo vězeňskému systému. Ti, kteří zůstali v táborech, dostávali zase větší přiděly potravin. Historik Robert Conquest Berijovy počáteční kroky ve funkci šéfa NKVD zhodnotil takto: *Všeobecně řečeno, Berija konsolidoval a institucionalizoval systém. Zježovštiny vyvinul spíše než pohotovostní operace proti lidu permanentní metodu řízení.*¹¹² Pod jeho vedením byl teror alespoň částečně zmírněn.

¹¹¹ KOLÁČEK, Y. L., *Berija: Druhý muž Stalinovy diktatury-Génius zla nebo reformátor?*, Praha 2010, s. 121.

¹¹² KNIGHTOVÁ, A., *Berija*, s. 102.

5 ZÁVĚR

Období Velkého teroru mezi roky 1934–1938 bylo nepochybně jednou z největších novodobých tragédií v dějinách Sovětského svazu a Ruska. Teror se nesituoval pouze do jednoho města, kraje či oblasti, ale nýbrž postihl celou společnost v zemi. Situace, která nastala v SSSR ve zmíněném čtyřletém období, neměla v historii lidstva obdoby. Obyvatelstvo netrpělo nikdy více pod svou vlastní vládou než tehdy. Zdá se jen stěží uvěřitelné, že tento postupný rozklad sovětské společnosti mohl řídit jediný muž, Josif Vissarionovič Stalin.

Stalin se stal bezpochyby strůjcem a hlavním arbitrem průběhu Velkého teroru, ale v žádném případě nebyl jediným hybatelem tragických událostí. Poté co se po smrti Lenina svou lstivostí a politickým manévrováním zbavil opozice, začal se obklopovat svými nejbližšími spolupracovníky, kteří se mu postupem času stali zcela loajální. Tito lidé mu pomáhali teror především realizovat. Jak již bylo dříve zmíněno, Stalin jen zřídka kdy podepisoval rozsudky sám. Většinou se k jeho podpisu musel přidat podpis některého z jeho blízkých spolupracovníků, takto se de facto vyhýbal přímé odpovědnosti za spáchané zločiny. K uskutečnění teroru Stalinovi nestačili pouze blízcí spolupracovníci ve vedení strany, ale především potřeboval loajální nástroj k jeho praktickému provedení, tímto nástrojem se mu stalo NKVD, které se taktéž dostalo zcela pod kontrolu Stalina a jeho věrných lidí.

Osobní Stalinovy rysy celý teror zrychlovaly a zintenzivňovaly. Stalin trpěl chorobnou podezřívavostí a nevypočitatelností, a tak nebylo vůbec snadné dostat se do okruhu jeho blízkých spolupracovníků a přátel. Stalin se nejvíce obával, že by mohl přijít o svou vydobytou pozici ve vedení strany, a tak se postupně s růstem jeho moci, stále více zintenzivňovala jeho podezřívavost vůči okolí. Jeho paranoia přerostla v polovině třicátých let v horečnatou snahu definitivně očistit sovětskou společnost od bývalých spolupracovníků Lenina, ve kterých Stalin spatřoval nejvážnější hrozbu své vlády a kteří věděli příliš mnoho o jeho

pohnuté minulosti. Spolu s bývalými stranickými špičkami hodlal Stalin definitivně skoncovat i s kulaky a údajnými průmyslovými záškodníky. S pomocí svých spolupracovníků a NKVD rozjel Stalin kampaň, která měla Stalinovy definitivně zaručit neomezenou moc nad Sovětským svazem. V této kampani se stalo udavačství hlavní ctností. Lidé běžně udávali své blízké příbuzné, sousedy, přátele či známé. Děti naopak obviňovali své rodiče. Muži a ženy, kteří byli dříve lékaři, právníky či jinak racionálně uvažující lidé udávali a posílali své blízké do pracovních táborů, aby si zachránili svůj život. Nutno podotknout, že Stalin by nikdy nedocílil tohoto masového šílenství bez své propagandy, která denně zásobovala lid zprávami o kontrarevolucionářích, kteří jsou doslova na každém kroku.

Stalinovým nástrojem se stal sociálně-politický teror, který si podřídil veškeré právní normy. Tím Stalin de facto potřel ve společnosti veškerou opozici. Lidská a politická práva byla opakovaně a systematicky brutálně potlačována. Zcela běžně se stávalo, že lidé byli popraveni na místě zadržení bez jakéhokoli soudního procesu. Cena lidského života v tomto temném období sovětských dějin přestala mít veškerou cenu.

6 RESUMÉ

In my bachelor thesis I deal with the topic Stalin and his responsibility for the Great Terror in the Soviet Union in 1934–1938. Gradually, my work focuses on Stalin's personal life and the gradual formation of his personality cult until 1938. In parallel with the description of Stalin's life and I also focus on historical development of Russia (Soviet Union) until the same year. I conceived my thesis to the period 1934–1938 because I believe that since 1934, Stalin began to play his power game completely differently than before.

By 1934, Stalin had lived with the opposition in relative peace, but after the event, which caused killing of Supreme Leningrad party leader Sergei Kirov, Stalin decided to suppress hard the opposition in the party and in the whole country. The Moscow trials of prominent representatives of Soviet power and the military became the basic building blocks for me. The trials were constructed at the initiative of Stalin and his associates. They ought to persuade the Soviet people that the plot against their own state is ubiquitous, and they themselves have to be vigilant and alert. In my thesis I focused, among other things, on the fact that this paranoia that was started by Stalin, hit not only the leaders of the party, but also innocent civilians who lived in the daily fear of death. The year 1938 is another important milestone in my thesis. The co-author of terror - NKVD leader Nikolai Yezhov - was removed in that time.

The aim of my thesis is to explain and clarify the causes of the formation of the dictatorial regime and its consolidation due to mass terror practiced against alleged enemies of the state.

7 SEZNAM LITERATURY A ZDROJŮ

7.1 Literatura

BRITOVŠEK, M., *Stalinův Termidor*, Praha 1991.

BULLOCK, A., *Hitler a Stalin: paralelní životopisy*, Praha 2005.

CONQUEST, R.: *The great terror: a reassessment*, London 2008.

COURTOIS, S. a kol., *Černá kniha komunismu I.: zločiny, teror, represe*, Praha 1999.

CHLEVŇUK, O. V., *Historie gulagu: Od kolektivizace do „velkého teroru“*, Praha 2008,

CHRUŠČOV, S. N., *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*, Moskva 1989.

ILIZAROV, S. B., *Tajný život Stalina - podle materiálů z jeho knihovny a tajných archivů*, Olomouc 2008.

KATAMIDZE, S., *Věrní soudruzi, nelítostní kati*. Český Těšín 2008.

KERR, W., *„Obyčejný Stalin“*, Praha 2006.

KNIGHTOVÁ, A., *Berija: Stalinův první pobočník*, Praha 1995.

KOLÁČEK, Y. L., *Berija: Druhý muž Stalinovy diktatury-Génius zla nebo reformátor?*, Praha 2010,

MARCOU, L., *Stalin: soukromý život*, Praha 2009.

MEDVĚDĚV, R., *Stalin a stalinismus: historické črty*, Bratislava 1990.

MONGILI, A., *Stalin a Sovětské impérium*, Český Těšín 2006.

REIMAN, M., *Lenin-Stalin-Gorbačov: Kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*, Praha 1991.

TUCKER, C. Robert, *Stalin na vrcholu moci*, Praha 2008.

VEBER, Václav, *Stalinovo impérium (Rusko 1924-1953)*, Praha 2003.

VOLKOGONOV, A. Dmitrij, *Triumf a tragédia: Politický portrét J. V. Stalina*, Bratislava 1990.

7.2 Články

BLACKSTOCK, W. P., *The Tukhachevsky Afair*. In: *The Russian Review* 28, 1969, 2, s.171–190.

LENOE, M., *Did Stalin Kill Kirov and Does It Matter?*. In: *The Journal of Modern History* 74, 2002, 2, s. 352–380.

7.3 Internetové zdroje

<http://www.gulagmuseum.org>

<http://www.memo.ru>

<http://www.planet-wissen.de>

<http://cs.wikipedia.org>

<http://www.foreignpolicy.com>

8 ПРÍЛОХЫ

Пříлоha č. 1, Mapa sovětských gulagů

Пříлоha č. 2, Lenin a Stalin v roce 1922

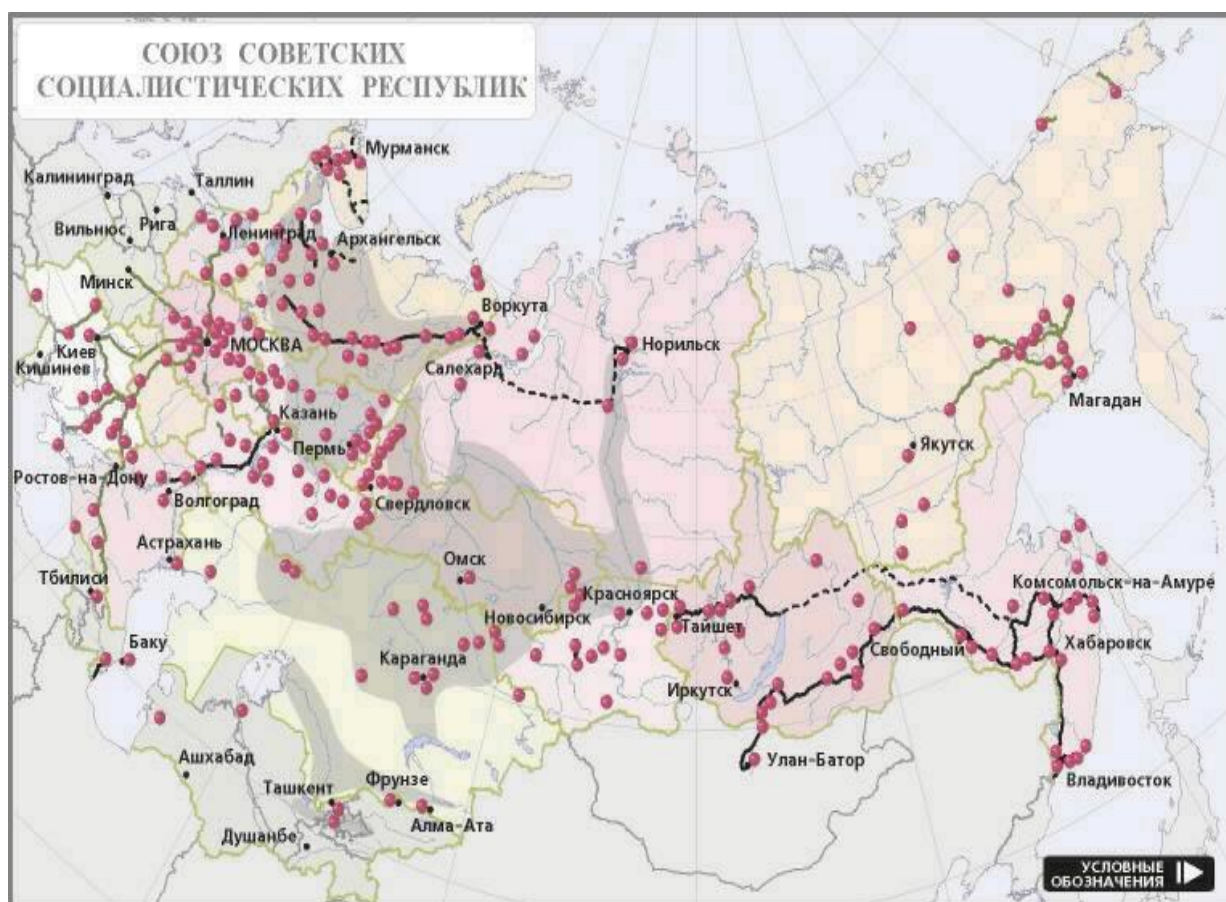
Пříлоha č. 3, Na původní fotografii zleva K. Vorošilov, V Molotov, Stalin a N. Ježov

Пříлоha č. 4, Vyretušovaná fotografie z pozdější doby, kdy N. Ježov upadl ve Stalinovu nemilost

Пříлоha č. 5, Stalin zachycen při diskusi o kolektivizaci se svými spolupracovníky v prosinci 1935

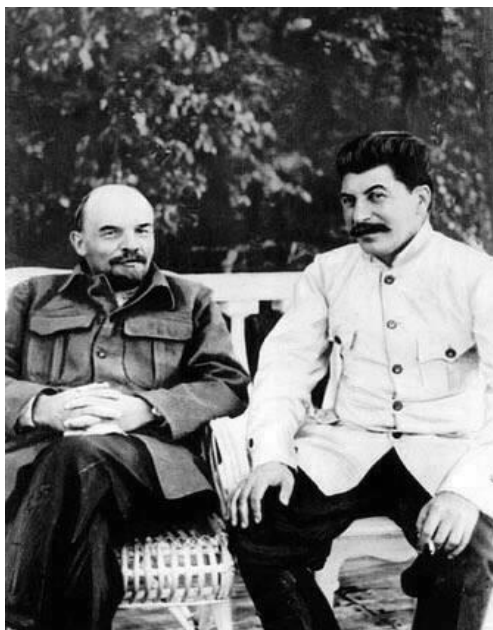
Пříлоha č. 6, Fotografie G. J. Zinověva z vězení

Пříлоha č. 7, Lubjanka: někdejší sídlo NKVD

Пříлоha č. 1, Mapa sovětských gulagů

(zdroj: <http://www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/maps/ussri.htm>) [2012-04-15]

Příloha č. 2, Lenin a Stalin v roce 1922

(zdroj: http://www.planet-wissen.de/laender_leute/russland/stalin/index.jsp) [2012-04-15]

Příloha č. 3, Na původní fotografii zleva K. Vorošilov, V Molotov, Stalin a N. Ježov

(zdroj: http://cs.wikipedia.org/wiki/Nikolaj_Je%C5%BEov) [2012-04-15]

Příloha č. 4, Vyretušovaná fotografie z pozdější doby, kdy N. Ježov upadl ve Stalinovu nemilost

(zdroj: http://cs.wikipedia.org/wiki/Nikolaj_Je%C5%BEov) [2012-04-15]

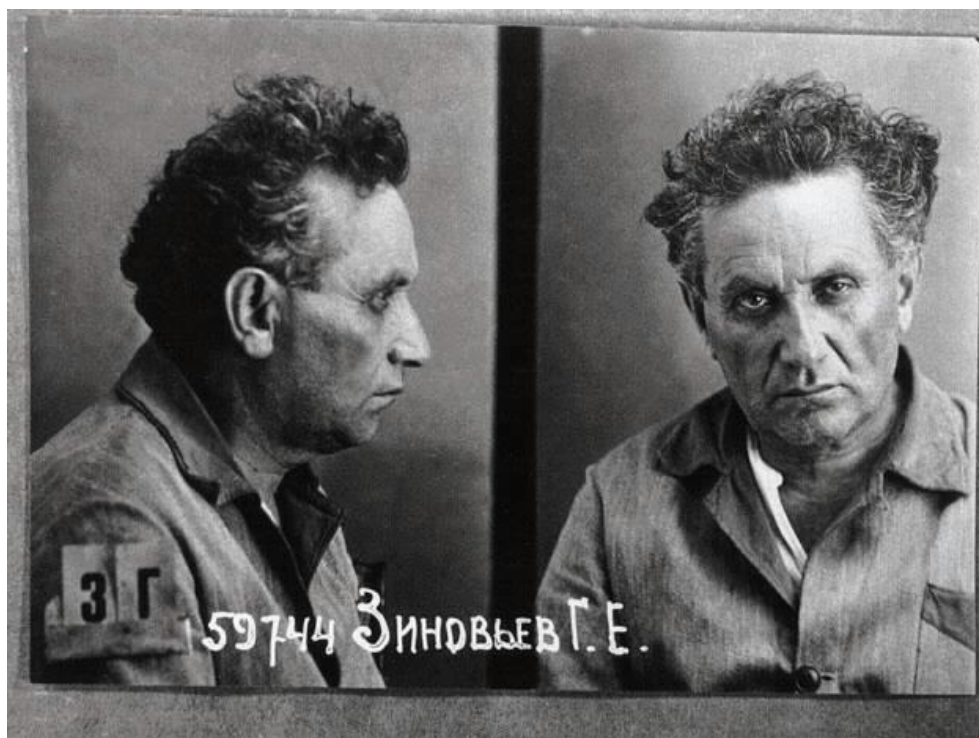

**Příloha č. 5, Stalin zachycen při diskusi o kolektivizaci se svými spolupracovníky
v prosinci 1935**

(zdroj:

http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/08/24/the_early_read_a_photo_essay?page=full)

[2012-04-16]

Příloha č. 6, Fotografie G. J. Zinověva z vězení

(zdroj:

http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/08/24/the_early_read_a_photo_essay?page=full)

[2012-04-16]

Příloha č. 7, Lubjanka: někdejší sídlo NKVD

(zdroj:http://en.wikipedia.org/wiki/File:Moscow,_Bolshaya_Lubyanka_2_Jan_2010_02.jpg)

[2012-04-16]

